

Burgerlijke hospitalen binnen de ziekenzorg van het Spaanse leger. Het Sint-Janshospitaal van Brugge, 1621-1713¹

INLEIDING

De zeventiende en het begin van de achttiende eeuw waren op politiek vlak een beroerde periode voor de Zuidelijke Nederlanden. Tussen het moment dat het Spaanse leger in 1601 het beleg op sloeg voor Oostende en het sluiten van de Vrede van Utrecht in 1713 bevonden onze contreien zich vrijwel onophoudelijk in staat van oorlog. De zeventiende eeuw had van de zestiende immers een conflict geërfd, dat na het aflopen van het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) weer in alle hevigheid losbarstte: de Tachtigjarige Oorlog. De twist tussen de twee Nederlanden werd uiteindelijk in 1648 beëindigd met de Vrede van Munster, die de scheiding van beide regio's op papier vastlegde. Daarmee hielden de krijgsvorrichtingen in de Zuidelijke Nederlanden echter niet op: in 1635 had ook Frankrijk zich immers in de oorlog gemengd, en na de Vrede van Münster bleef het land onverzettelijk verder vechten. Pas met de Vrede van de Pyreneeën (1659) kwam er een eind aan het geweld. Althans voor even, want enkele jaren later, naar aanleiding van de Devolutieoorlog (1667-1668), viel Frankrijk opnieuw de Zuidelijke Nederlanden binnen, net als tijdens de Hollandse Oorlog (1672-1678) en de Negenjarige Oorlog (1688-1697). Tijdens de Spaanse Successieoorlog (1701-1713) waren de Fransen weer van de partij, zij het deze keer aan de kant van Spanje.²

- 1 Dit artikel is voor het grootste deel gebaseerd op S. PANNIER, *Het Sint-Janshospitaal van Brugge in de 16de en 17de eeuw: caritas in tijden van conflict en contrareformatie*, Gent, ongepubliceerde masterproef UGent, 2017 (promotoren A.-L. Van Bruaene en G. Verhoeven, co-promotor L. Vervaeke). Het eveneens in dit artikel behandelde archiefmateriaal omtrent de Spaanse Successieoorlog (1701-1713) maakt geen deel uit van deze verhandeling en werd later toegevoegd.
- 2 R. VERMEIR, 'De eeuw van Habsburg', in: R. VERMEIR, (ed.), *Een inleiding tot de geschiedenis van de Vroegmoderne Tijd*, Wommelgem, 2012, p. 33-35; R. VERMEIR, 'Europa in oorlog, 1618-1713', in: VERMEIR, *Een inleiding*, p. 60-61

We willen hier niet het intussen achterhaalde beeld oprakelen van de zeventiende eeuw als ongelukse eeuw voor de Zuidelijke Nederlanden. Op economisch vlak was er zeker een heropleving merkbaar in sommige gewesten en het was ook niet zo dat elke regio even hard geteisterd werd door het geweld.³ Feit is wel dat de permanente oorlogstoestand, of toch minstens het risico daarop, de Spaanse gezagsdragers ertoe noopte gedurende de hele zeventiende eeuw en het begin van de achttiende eeuw een leger op de been te houden in de Zuidelijke Nederlanden, het zogenaamde *Ejército de Flandes*.⁴ Samen met dat leger werd bovendien een immense logistieke machine in het leven geroepen om de soldaten in het veld te kleden, te voeden en te betalen. Heel wat aspecten van de organisatie van het Spaanse leger in de Nederlanden werden reeds genoegzaam onderzocht door auteurs als Geoffrey Parker, in zijn *landmark*-boek *The Army of Flanders*, of dichterbij huis door historici als Etienne Rooms.⁵ Een erg belangrijk aspect van de structuur die het Spaanse leger operationeel hield bleef echter onderbelicht, namelijk de ziekenzorg.

De medische verzorging in het *Ejército de Flandes* vormde een belangrijk onderdeel van de krijgsmacht. Het was voor het Spaanse opperbevel van groot belang om zieke en gewonde soldaten de beste zorgen toe te dienen. In de eerste plaats natuurlijk vanuit menselijk opzicht, maar ook omwille van het feit dat de Spaanse gebieden, zeker naarmate de oorlogsverrichtingen bleven aanslepen, langzamerhand uitgeput raakten op het vlak van jongemannen die wilden en konden gaan vechten in het leger.⁶ Bovendien, zo schrijven sommige auteurs, was gezondheidszorg erg belangrijk om het moreel van de troepen op peil te houden: het vertrouwen dat er een aanzienlijke kans was om een verwonding te overleven zou ervoor gezorgd hebben dat de soldaten meer geneigd waren alles te geven op het slagveld.⁷

3 H. HASQUIN, 'Nijverheid in de Zuidelijke Nederlanden, 1650-1795', in: D.P. BLOK, (ed.), *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Haarlem, 1979, dl.VIII, p. 124-159.

4 G. PARKER, *The army of Flanders and the Spanish road: 1567-1659: the logistics of Spanish victory and defeat in the Low Countries' wars*, Cambridge, 2004, p. 21.

5 E. ROOMS, *De organisatie van de troepen van de Spaans-Habsburgse monarchie in de Zuidelijke Nederlanden (1659-1700)*, Brussel, 2003, 484 p.

6 PARKER, *The army of Flanders*, p. 34-36.

7 R. DE GRAAF, *Oorlog, mijn arme schapen. Een andere kijk op de Tachtigjarige Oorlog, 1565-1648*, Franeker, 2004, p. 209-210.

In de eerste plaats waren het voornamelijk de gewonden die de veldslagen opleverden die verzorging behoefden. Daarnaast waren er de vele zieken, die ten prooi waren gevallen aan de talrijke besmettelijke aandoeningen die de legers, vaak ondervoed en levend in onhygiënische omstandigheden, teisterden. Ten slotte waren er ook nog de slachtoffers van onderlinge twisten. De herfst en de winter, waarin er niet gevochten werd, betekenden voor de soldaten veelal maanden van oeverloze verveling. Tijdens dergelijke periodes hielden de troepen zich onledig met doelloos rondhangen in de stad, schietoefeningen houden op uithangborden en dobbelen, maar ook met kleine criminaliteit en knokpartijen - gedrag dat in Spanje zelfs de zegswijze “Estamos aquí o en Flandes?”, “Zijn we hier of in Vlaanderen?” deed ontstaan, bedoeld om iemand op zijn of haar weinig exemplarisch gedrag te wijzen. Al deze bezigheden, vermengd met de nodige kroezen bier en wijn, hadden niet zelden gewonden en gekwetsten tot gevolg.⁸

Voor het verzorgen van de soldaten rekende het Spaanse leger op drie instellingen. In de eerste plaats waren dat de veldhospitalen, die tijdelijk werden georganiseerd tijdens een beleg en waar de troepen die afgevoerd werden uit het krijgsgewoel de eerste zorgen toebedeeld kregen. Ten tweede waren er de militaire hospitalen in Gent, Antwerpen, Kamerijk en vooral Mechelen, dat in 1585 werd geopend en na een korte sluiting tijdens het Twaalfjarig Bestand in 1617 weer zijn deuren opende.⁹ De derde en vanuit het oogpunt van dit artikel belangrijkste categorie instellingen was deze van de burgerlijke hospitalen. Deze reeds bestaande hospitalen ving gedurende de hele zeventiende eeuw tegen wil en dank zieke en gewonde soldaten op. Naast vele kleine stedelijke instellingen waren het met name het Bijlokehospitaal te Gent en het Sint-Janshospitaal van Brugge die werden ingeschakeld, en het is aan de hand van dit laatste hospitaal dat we de rol van burgerlijke hospi-

8 A. VANDEWALLE & L. VANDAMME, ‘Het Spaanse Brugge, 1490-1600’, in: M. RYCKAERT, A. VANDEWALLE, J. D’HONDT, e.a., *Brugge: de geschiedenis van een Europese stad*, Tielt, 1999, p. 137; H. DENEWETH, ‘Brugge, een veilige enclave in het krijgsgewoel’, in: V. VERMEERSCH & J. CORNILLY, (ed.), *Brugge*, Antwerpen, 2002, p. 107; PARKER, *The army of Flanders*, p. 153.

9 PARKER, *The army of Flanders*, p. 141.

talen in het zorgsysteem van het Spaanse leger in de Nederlanden zullen onderzoeken. Meer bepaald zullen we nagaan hoe een verblijf van een soldaat in Sint-Jan eruitzag: wanneer kwamen soldaten aan, op welke zorgen konden ze rekenen tijdens hun verblijf en waar trokken ze naartoe eens ze genezen waren? Ten tweede zullen we ook stilstaan bij het kostenplaatje: hoe financierde het hospitaal de uitgaven voor de opvang van soldaten? Betaalde het Sint-Janshospitaal alles uit eigen zak of werd het gesteund door de overheid? Ten slotte zullen we de cijfers uit de bronnen in een bredere context proberen te plaatsen. Kunnen we berekenen hoeveel soldaten er verbleven hebben binnen de muren van Sint-Jan? En kunnen we deze aantallen ook verbinden met de politieke ontwikkelingen in de Nederlanden? Op deze vragen hopen we in hierna-volgend onderzoek een antwoord te formuleren.

We vangen dit artikel aan in 1621. In dat jaar liep het Twaalfjarig Bestand af, het vredesverdrag dat in 1609 was afgesloten tussen de Republiek en de Zuidelijke Nederlanden. Met het vervallen van het Bestand begon zoals gezegd in de Zuidelijke Nederlanden een periode van quasi ononderbroken conflict, waaraan pas een einde kwam in 1713. In dat jaar werd de Vrede van Utrecht gesloten, die het slot betekende van de Spaanse Successieoorlog, en tevens de uiterste afbakening van de in dit artikel behandelde periode.

Voor dit artikel werden hoofdzakelijk de rekeningen en de huishoudboekjes van het Sint-Janshospitaal gebruikt, bewaard in het OCMW-archief. Het aanbreken van de Franse Tijd in de Zuidelijke Nederlanden aan het eind van de achttiende eeuw ging gepaard met het overdragen van de hospitalen van het Ancien Régime aan het Bestuur van de Burgerlijke Hospitalen, een onderdeel van de latere Commissie voor Openbare Onderstand.¹⁰ Met deze transactie veranderden meteen ook al de archieven van deze meestal eeuwenoude instellingen van eigenaar, waardoor de hospitaalarchieven in buitengewoon goede staat aan ons overgeleverd werden, zo ook deze van het Sint-Janshospitaal. De rekeningen van

¹⁰ J. MERTENS, 'De hospitaalarchieven', in: *800 jaar Sint-Janshospitaal*, Brugge, 1976, p. 27-30.

de instelling werden in de zeventiende eeuw opgesteld door een van stadswege aangestelde ontvanger, die de gronden en de grote aan- en verkopen van het hospitaal beheerde. De huishoudboekjes werden bijgehouden door *mevrouw*, de hoofdzuster. Zij was belast met het logistieke beheer van het hospitaal en de administratie die de soldatenverzorging met zich meebracht (cf. infra): deze bronnen bevatten bijgevolg de kosten die gepaard gingen met de dagelijkse werking van de instelling, en, belangrijk, het geld dat het hospitaal ontving voor de opvang van soldaten. Ofschoon huishoudboekjes al vroeger moeten gebruikt geweest zijn (zo bewijzen verwijzingen ernaar in de rekeningen), zijn ze pas vanaf 1616 bewaard, wat van het jaar 1621 ook deels een bron-technische demarcatie maakt.¹¹ Deze financiële bronnen werden ten slotte sporadisch aangevuld met archiefbescheiden uit de collectie ‘Diversen’, die zich in het Stadsarchief van Brugge bevindt.

Wanneer we hierna trends bespreken in bepaalde financiële gegevens, meer bepaald de lonen van het medisch personeel, zullen we gebruik maken van reële waarden. Dit omwille van het feit dat de vroegmoderne tijd, vooral de zestiende eeuw, een periode was waarin munten te kampen hadden met aanzienlijke inflatie.¹² Aldus rekenden we sommen in groten Vlaams om naar het equivalent daarvan in liter tarwe. Daartoe maakten we dankbaar gebruik van de ons overgeleverde prijsgegevens van het Sint-Donatiaanskapittel te Brugge, die werden verzameld door Adriaan Verhulst.¹³

- 11 Ter volledigheid dienen hier nog de drie rekeningboekjes van broeder Jan Floreins uit de periode 1491-1493 vermeld te worden, die in 1976 aangetroffen werden in het hospitaal onder een voettrede. Deze bevatten onder meer wekelijkse uitgaven voor eten en drank en hebben dus een gelijkaardige structuur als de latere huishoudboekjes (G. MARECHAL, e.a., ‘Archivalia’, in: *800 jaar Sint-Janshospitaal*, p. 362; J. MERTENS, ‘Jan Floreins. Enkele gegevens over zijn beheer in het laat-middeleeuwse Sint-Janshospitaal te Brugge’, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 150 (2013), p. 101-111).
- 12 E. SCHOLLIERS & C. VANDENBROEKE, ‘Structuren en conjuncturen in de Zuidelijke Nederlanden 1480-1800’, in: D.P. BLOK, (ed.), *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Haarlem, 1980, dl.V, p. 277-279.
- 13 A.E. VERHULST, ‘Prijzen van granen, boter en kaas te Brugge volgens de “slag” van het Sint-Donatiaanskapittel (1348-1801)’, in: *Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant*, Brugge, 1965, dl.II, p. 3-70.

HET SINT-JANSHOSPITAAL VAN BRUGGE IN DE ZEVENTIENDE EEUW

POLITIEKE CONTEXT

Het Sint-Janshospitaal van Brugge werd wellicht opgericht in de twaalfde eeuw. Met de jaren vergaarde de instelling tal van gronden, hoeven en huizen die beheerd werden door de broeders van de kloostergemeenschap. De pachtgelden en andere opbrengsten die deze bezittingen opleverden werden aangewend voor de kern-taak van het hospitaal, namelijk de opvang van arme inwoners van Brugge en andere behoeftigen zoals reizigers en pelgrims. Deze zorg was kosteloos, al had het hospitaal wel recht op de erfenis van patiënten indien ze overleden tijdens hun verblijf.¹⁴

In 1621 beschikte het Sint-Janshospitaal nog altijd over een groot aantal bezittingen en ving het nog steeds armen en zieken op. In het kader van de contrareformatie en de ontwikkeling van de onderstandswoonstwetgeving waren intussen wel grenzen gesteld aan de opname van andersgelovigen en niet-Bruggelingen. Rond de eeuwwende had zich verder een vrij ingrijpende verandering voor het hospitaal voltrokken op organisatorisch vlak: Hendrik van Borsbeke, de laatste overblijvende broeder, verliet het hospitaal, en enkel de zusters bleven over. Het beheer van de gronden, dat voordien door de broeders gebeurde, gebeurde zoals gezegd voortaan door de ontvanger.

Brugge had tijdens haar middeleeuwse bloeiperiode een bevolking van om en bij de 40.000 inwoners gekend. Economische neergang en de opstand tegen Maximiliaan van Oostenrijk op het eind van de vijftiende eeuw had dat aantal fors doen dalen. De troebelen tijdens de zestiende eeuw hadden niet veel beterschap

14 L. VERVAET, *Goederenbeheer in een veranderende samenleving. Het Sint-Janshospitaal van Brugge, ca. 1275-ca. 1575*, doctoraatsverhandeling UGent, 2015, p. 50. De maximale grootte van erfenissen die het hospitaal in beslag mocht nemen was wel vastgelegd op 6 lb. gr. VI. Ofschoon de meeste mensen die in het Sint-Janshospitaal overleden zoals gezegd arm waren en slechts over een beperkte erfenis beschikten, zorgde dit privilege toch voor heel wat conflicten met nabestaanden van overledenen.

gebracht, en bij het begin van de zeventiende eeuw leefden er nog zo'n 27.300 mensen in de stad. Gedurende deze periode zou er wel een demografisch herstel optreden, zeker naar het eind van de eeuw toe: bij aanvang van de achttiende eeuw telde Brugge naar schatting weer zo'n 37.900 zielen.¹⁵

Tijdens de zeventiende eeuw bevond de stad zich, als gevolg van haar strategische ligging in de buurt van zowel de Republiek, Frankrijk als de Noordzee, vaak te midden van de krijgsverrichtingen. Brugge zelf werd nooit veroverd, in tegenstelling tot in de buurt gelegen grote steden als Rijsel en Gent, waardoor er tijdens deze eeuw een aantal belangrijke bestuursorganen werden ondergebracht.¹⁶ Pas in de achttiende eeuw, in 1706, werd Brugge door de Republiek en de Engelsen ingenomen.

Brugge mocht dan grotendeels gespaard blijven van het oorlogsgeweld, het omliggende platteland werd dat allerminst. Ook het patrimonium van Sint-Jan buiten de stad had dikwijls te lijden onder het oorlogsgeweld. Tijdens de jaren 1580 werden bijv. door militaire inundaties delen van de gronden die het hospitaal bezat in Zeeuws-Vlaanderen onder water gezet.¹⁷ Ook in de zeventiende eeuw bleven de in de buurt van Brugge rondtrekkende en slag leverende legers een voortdurende last vormen voor het hospitaal. Ten eerste bemoeilijkte de onveilige toestand op het platteland het ophalen van de pachtgelden. Aan het begin van de eeuw moesten zelfs soldaten ingehuurd worden om het hospitaalpersoneel veilig van pachter naar pachter te loodsen.¹⁸ Ten tweede leed het hospitaal ook directe schade. Een chronisch probleem van vroegmoderne oorlogsvoering was immers de bevoorradings van de soldaten: dikwijls slaagde de legerleiding er niet in

15 J.A. VAN HOUTE, *De geschiedenis van Brugge*, Tielt, 1982, p. 417-419.

16 L. VANDAMME & J. D'HONDT, '17de en 18de eeuw: op zoek naar een nieuwe bestemming', in: *Brugge. Een geschiedenis van een Europese stad*, p. 143.

17 VERVAET, *Goederenbeheer*, p. 25.

18 BRUGGE, *OCMW-Archief*, A[rchieff] S[int]-J[anshospitaal], rek[eningen] 1601-1602, f. 104v.: "[...] betaelt de soldaten die de ontfanghere convoyeerden [...]", rekeningen 1606-1607, f. 97r.-v.: "Den 20 octobre gheweest met mijn heeren de voochden den landtmeetere ende andere persoonen te waghen tot Schoerijnghe ende betaelt voor 12 soldaten die voor convoye [...]".

om tijdig de nodige eetvoorraden bij hun garnizoenen te krijgen, waardoor de soldaten genoodzaakt werden al plunderend hun rantsoen bijeen te zoeken.¹⁹ Soms deden hun aanvoerders ook gewoon mee: met name Karel IV, de hertog van Lotharingen, zou het rond het midden van de zeventiende eeuw erg bont maken op het Vlaamse platteland.²⁰ Vanaf het begin van de zeventiende eeuw zien we de eerste tekenen van dergelijke teisteringen opduiken in de bronnen: verschillende pachters vroegen vrijstelling van betaling omwille van de schade die hun land opliep door het leger van de vijand, deelden het hospitaal mee dat hun grond onbruikbaar was geworden door in de buurt logerende *peerderuyters* of raakten door een botsing met oprukkende legers hun koeien kwijt toen ze deze naar het hospitaal dreven.²¹ Een enkele pachter vertrok zelfs zelf naar het front om er als soldaat te dienen.²² Ook de hoeve Scuelinghe in Zuienkerke, vele eeuwen lang het pronkstuk van het patrimonium van het Sint-Janshospitaal,

- 19 PARKER, *The army of Flanders*, p. 84-85, 121. Voor lokale studies van oorlogsschade in Vlaanderen omstreeks deze periode zie o.a. T. PICEU, *Over vrybuters en quaetdoenders. Terreur op het Vlaamse Platteland (eind 16de eeuw)*, Leuven, 2008, 293 p.; K. VANDENBUSSCHE, 'Ellende in het Brugse Vrije, oktober 1645-september 1646', in: *Biekorf*, 95 (1995), p. 352-363; D. DE REUCK, 'Bellem en omgeving tijdens de Devolutieoorlog (1667-1668)', in: *Appeltjes van het Meetjesland*, 41 (1990), p. 87-101 en, meer anekdotisch, A. DE VOS, 'Slachtoffers van soldatenterreur, 1695', in: *Appeltjes van het Meetjesland*, 6 (1954), p. 234-235.
- 20 VANDENBUSSCHE, 'Ellende in het Brugse Vrije', p. 352, 359-360. De verwoesting aangericht door Karel IV vinden ook hun weerslag in de administratie van Sint-Jan: "[...] omme te versoucken quitschelt ter oorsaecke vande schade die sy ghehadt hadden duer de soldaten vanden hertoogh van Lorreyne" (BRUGGE, OCMW-Archief, AS), rek. 1645-1646, f. 96v).
- 21 Dit zijn voor de duidelijkheid de eerste sporen voor de vroegmoderne tijd. Ook in de late middeleeuwen hadden pachters van het hospitaal af te rekenen met schade aangericht door militairen (VERVAET, *Goederenbeheer*, p. 298). Voor zeventiende-eeuwse plunderingen, zie o.a. BRUGGE, OCMW-Archief, AS), rek. 1601-1602, f. 103r, rek. 1601-1602, f. 104v. en rek. 1601-1602, f. 105r. Ook later zien we oorlogsschade terugkeren in de bronnen, zie bijv. rek. 1677-1678, f. 75v: "*Laeten valideren aen Anthonie de Clercq de twee derden van den pacht vanden jaere [...] 1676 ter causen van brandt ten somersaysoene 1676 ghedaen by de Fransche [...]*" en rek. 1705-1706, f. 96v: "*Aenden landmeter Frans Lobbrecht over het [...] opnemen vande schaede door het campement van het leger [...]*". Dit zijn allemaal schadevermeldingen die via een tussenstop in het uitgavenluik van de rekening belandden. Om de precieze impact te weten te komen van het krijgsgewoel op de bezittingen van Sint-Jan zou een diepgravende studie van de in de rekeningen vermelde inkomsten uit pachtgelden nodig zijn.
- 22 BRUGGE, OCMW-Archief, AS), rek. 1689-1690, f. 87r: "*Betaelt omme een acte costen van Pieter van Driessche pachter by St. Janshuys mits syn vertreck als soldaet naer Sluys [...]*".

werd op een zeker moment belaagd. Rond 1602 werd in allerijl een boodschapper gestuurd naar de aldaar garnizoen houdende luitenant om met aandrang te vragen zijn soldaten ervan te weerhouden de gerst op de hoeve te oogsten.²³ Of er gehoor werd gegeven aan de klachten van het hospitaal weten we niet, maar het feit dat Scueringhe in 1603 door haar pachter werd verlaten lijkt daar alvast niet op te wijzen.²⁴

Het was echter niet alleen het patrimonium van het Sint-Janshospitaal dat werd meegesleurd in de politieke ontwikkelingen van de vroegmoderne periode, ook het hospitaal zelf mocht de oorlogen aan den lijve ondervinden. Het oog van de bevelhebbers van de in de buurt van Brugge verblijvende legers was immers al snel op de stad en haar grootste zorginstelling gevallen voor de opvang van zieke en gewonde soldaten. Een aantal zaken wijzen op een dergelijke opvang van soldaten in het Sint-Janshospitaal. Tijdens de zestiende eeuw en het begin van de zeventiende eeuw moeten we het voornamelijk stellen met sporadische onrechtstreekse vermeldingen in de bronnen. Zo wordt in 1544 in het kader van een betaling aan een dokter melding gemaakt van *de armeye van de Spaeyniaerden ende Ytalianen*, dat blijkens de rekening lange tijd in het hospitaal verbleven had.²⁵ Tijdens de zeventiende en de achttiende eeuw wordt het beeld van de aanwezigheid van troepen in het hospitaal iets duidelijker: vanaf 1609 worden jaar na jaar grote sommen geld ingeschreven in de rekeningen die werden ontvangen van overheidswege voor de opvang van soldaten. In hiernavolgende tekst zullen we dit cijfermateriaal uitvoerig analyseren.

23 BRUGGE, OCMW-Archief, ASJ, rek. 1602-1604, f. 99r.

24 BRUGGE, Stadsarchief, reeks 429: Sint-Janshospitaal, 'Diversen', pf. 1450-1690, ongenummerd stuk, gedateerd op 1605: "*Vertoocht met reverentie, mevrouwe van Sint Janshuus in Brugghe hoe alzoo tgoet vanden zelve Godshuuse ghenampt Schoerynghe inde prochie van Zuwenkercke heeft zydert den jaere XVIe drye incluz, ghelegghen onghebruuct, deur tvertrecken vanden pachter van daer [...]*".

25 BRUGGE, OCMW-Archief, ASJ, rek. 1544-1545, f. 131r.

EEN VERBLIJF IN HET SINT-JANSHOSPITAAL

AANKOMST EN VERTREK

Zieke en gewonde soldaten die verzorgd wilden worden in het Sint-Janshospitaal dienden zich eerst aan te melden bij de toegangspoort. Daar werden hun naam en andere relevante informatie als het legeronderdeel waartoe ze behoorden opgeschreven op lijsten. Dat weten we op basis van een soldatenlijst die voorhanden is voor de herfst van 1703, die de aanwezigheid van troepen uit het Franse leger beschrijft.²⁶ Voor de zeventiende eeuw konden we jammer genoeg geen dergelijke lijsten terugvinden. Dat ze bestaan hebben is weliswaar zeker, omdat in de rekeningen te zien is dat af en toe een extra hand werd ingehuurd om dergelijke lijsten op te stellen.²⁷ Ook andere hospitalen hielden er een nauwgezette administratie op na wat betreft de opvang van soldaten.²⁸

Wanneer troepen het hospitaal verlieten, werd daar opnieuw notitie van genomen op een lijst, om precies te weten hoeveel dagen elke soldaat in het hospitaal verbleven had. Zoals we verderop zullen zien betaalde de centrale overheid een bepaald bedrag overeenstemmend met deze verblijfperiode. Na een bepaalde tijd werden vermelde soldatenlijsten daarom bezorgd aan een vertegenwoordiger van de overheid, die daarop de som die men verschuldigd was uitbetaalde aan het hospitaal (cf. infra). In de eerste jaren na het Twaalfjarig Bestand vonden betalingen aan het hospitaal maandelijks plaats, maar wanneer de oorlog steeds langer aansloopte en naar we vermoeden de schatkist steeds leger raakte, begon de stiptheid van de betalingen te wensen over te laten. Vanaf de tweede helft van 1632 werd er uitbetaald om de drie

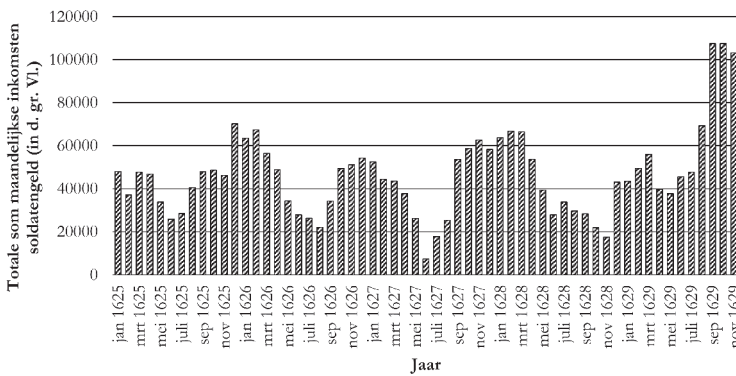
26 BRUGGE, *Stadsarchief*, reeks 429: Sint-Janshospitaal, 'Diversen', pf. 1690-1740, ongenummerd stuk.

27 Zie bijv. BRUGGE, *Stadsarchief*, reeks 429: Sint-Janshospitaal, rek. 1598-1599, f. 157r: "Betaelt Jan Langheraet [...] over zijnen dienst an mevrouwe ghedaen in het upteckenen vande soldaten [...]".

28 Bijv. het hospitaal van Oudenaarde (N. GHIJS, e.a., *Het Onze-Lieve-Vrouwehospitaal te Oudenaarde en de zusters bernardinnen*, Gent, 2004, p. 76).

maanden, kennelijk na elk seizoen. Af en toe, zoals in 1637 en in 1648, werd er pas om het half jaar betaald aan het hospitaal.

De jaren 1624 tot 1629, wanneer er nog stipt maandelijks werd betaald, bieden een mooie casus om de chronologie van de aanwezigheid van soldaten in Sint-Jan te illustreren (cfr. figuur 1). Uit de spreiding van de ontvangen sommen blijkt een jaarlijks terugkerend patroon: de soldaten stroomden vooral toe in de herfstmaanden, wanneer de campagne op z'n einde liep en de troepen terugkeerden naar hun kwartieren. Ook tijdens de winter bleef het aantal soldaten hoog, vaak hoger dan in de herfst. De lente was doorgaans het rustigste seizoen, omwille van het feit dat dan de veldtocht weer op gang kwam. Eenzelfde patroon werd trouwens eveneens zonder militaire omstandigheden gehandhaafd: Griet Maréchal stelde voor het midden van de zestiende eeuw vast dat het in het hospitaal gewoonlijk drukker was in de wintermaanden dan 's zomers.²⁹ De hogere winterpiek in 1629 kan eventueel toegeschreven worden aan het beleg van 's Hertogenbosch, dat in september van dat jaar veroverd werd door de Republiek.³⁰

Figuur 1. Maandelijke inkomsten van het Sint-Janshospitaal voor de opvang van soldaten, 1625-1629.

29 G. MARECHAL, *De sociale en politieke gebondenheid van het Brugse hospitaalwezen in de middeleeuwen*, Kortrijk, 1978, p. 234.

30 PARKER, *The army of Flanders*, p. 218.

Kunnen we te weten komen hoe lang soldaten gemiddeld verbleven in het hospitaal? Berekeningen voor het Sint-Elizabethsgasthuis in Antwerpen geven een gemiddelde verblijfsduur van 20 à 26 dagen in het midden van de zeventiende eeuw. Sofie Roels kwam voor het Bijlokehospitaal aan het begin van de zeventiende eeuw op een gemiddelde van 29 dagen. Stef Vercauteren hield het voor hetzelfde hospitaal dan weer op 19 dagen.³¹ Voor het Sint-Janshospitaal troffen we slechts één korte soldatenlijst aan, gaande van september tot november 1703, en niet van het Spaanse, maar het Franse leger. Analyse van deze lijst is bijzonder moeilijk, maar levert niettemin een gemiddelde verblijfsduur op van 17 dagen.³²

De bronnen laten wel toe een beeld te vormen waar de troepen na hun passage in Sint-Jan heen trokken. Bij het ontslaan van soldaten uit het hospitaal werd hen immers een klein bedrag toegestopt om hun reis te bekostigen, zodat ze onderweg niet zouden hoeven te plunderen.³³ Uit de bestemmingen die sporadisch vermeld worden bij het uitzenden van soldaten blijkt hoe Sint-Jan fungeerde als knooppunt in het Spaanse militaire verzorgingsnet. In de eerste plaats stuurde het hospitaal herstelde soldaten, met name in de zomer wanneer de veldtocht gevoerd werd, opnieuw

31 R. AERNOUITS, e.a., *750 jaar gasthuis op 't Elzenveld 1238-1988*, Brussel, 1988, p. 133; S. ROELS, *De Bijloke in de Branding: de werking van het Bijlokehospitaal te Gent, 1560-1630*, ongepubliceerde licentiaatsverhandeling UGent, 1999, p. 92 (promotor: H. Soly); S. VERCAUTEREN, *Het cureren vande siecke ende gequetste soldaten: de gezondheidszorg in het Ejército de Flandes, 1584-1668*, ongepubliceerde licentiaatsverhandeling UGent, 2017 p. 94 (promotor: R. Vermeir).

32 Van sommige soldaten wordt vermeld dat ze op het eind van de maand in het hospitaal blijven, maar ze zijn verdwenen op de volgende lijst. Van andere wordt vermeld dat ze reeds de vorige maand in het hospitaal lagen, maar toch zijn ze onzichtbaar op de lijst van betreffende maand. Uiteindelijk kon van ongeveer 473 soldaten de verblijftijd bepaald worden. Het gemiddelde van 17 dagen blijkt vrij laag in vergelijking met de andere vermelde hospitalen, maar toch protesteerde het personeel in deze periode dat de Fransen veel te lang in het hospitaal verbleven en zo andere troepen beletten verzorgd te worden. Wellicht doelde het personeel daarmee op het tiental soldaten dat om en bij de twee maand in het hospitaal verbleef. Voor de volledigheid dient vermeld te worden dat in de hoofding van de lijsten niet het Sint-Janshospitaal wordt vermeld, maar een zeker *Hôpital Royal de St.-Croix*. Daar een dergelijke instelling onbekend is en de lijsten zich in het archief van Sint-Jan bevinden, en bovendien bij een gerechtsdossier horen over de wan-toestanden in het hospitaal veroorzaakt door datzelfde Franse leger, gingen we er vanuit dat deze lijsten wel degelijk betrekking hebben op het Sint-Janshospitaal.

33 BRUGGE, *OCMW-Archief, ASJ*, huish[oudboekje] 1644-1645, f. 36v: "[16 marte] Aen 5 Spanyaers om te reysen [...]".

naar het front of naar hun garnizoensplaats.³⁴ Soms zond het hospitaal ogenschijnlijk ook nog niet herstelde soldaten door naar andere zorginstellingen. Een vaak terugkerende bestemming in dat kader was Gent, met name het Spaans Kasteel aldaar.³⁵ Wellicht werd daarmee het militair hospitaal bedoeld dat in Gent sinds het begin van de zeventiende eeuw gevestigd lag en een onderdeel was van het Kasteel.³⁶ Ook Mechelen was een populaire bestemming, althans vanaf 1635 (cf. infra), wat eventueel kan toegeschreven worden aan het daar gelegen Koninklijk Militair Hospitaal.³⁷ Transport gebeurde bij voorkeur te water, omdat de gebrekkige staat van de wegen weinig comfortabel en zelfs gevaarlijk was voor de gewonde soldaten.³⁸

ACCOMODATIE

Eens toegelaten tot het hospitaal moesten de soldaten ergens ondergebracht worden. Over hoe dit exact gebeurde tasten we wat in het duister. Een groot deel van hen moet alleszins opgevangen zijn in de ziekenzalen zelf. Het hospitaal beschikte over om en bij de 100 bedden, die maximaal slaapgelegenheid boden aan een 150-tal zieken.³⁹ Omdat, zoals we verder zullen zien, het aantal soldaten

- 34 In de eerste plaats waarschijnlijk dat van Brugge zelf, maar ook andere legerplaatsen keren terug in de bronnen. In 1647 werden bijv. maar liefst 70 soldaten uitgezonden naar Nieuwpoort, vermoedelijk naar de garnizoensplaats aldaar (BRUGGE, OCMW-Archief, AS), huish. 1647-1648, f. 31r; PARKER, *The army of Flanders*, p. 141). Zie verder bijv. huish. 1638-1639, f. 44v: "20 [augustus]. Vyer Spaniaers gezonden naert legher"; huish. 1639-1640, f. 44r: "16 [augustus]. Betaelt an diversche Spaensche soldaeten uutghesonden naer haerlieder quartyer".
- 35 Zie o.a. BRUGGE, OCMW-Archief, AS), rek. 1636-1637, f. 34v: "[28 marte] ghesonden 8 spanyaers naer het castel van Ghent [...]".
- 36 G. MARECHAL, 'Het Spaans militair hospitaal in Gent (1612-1804)', in: A. VAN NIEUWENHUYSE & S. DE SCHAMPELEIRE, (ed.), *Geschiedenis: zijn werk, zijn leven. Huldeboek René De Herdt*, Gent, 2010, p. 194.
- 37 Zie o.a. BRUGGE, OCMW-Archief, AS), huish. 1640-1641, f. 32r: "[12 november] Spaensche soldaeten ghesonden nar Mechelen [...]".
- 38 Zie o.a. BRUGGE, OCMW-Archief, AS), huish. 1635-1636, f. 36 r: "[17 november] Int schip van Ghent voor 6 lerschen [...]"; huish. 1647-1648, f. 45v: "[19 augustus] Aende schip van Ghent ende daerby die de ghequetsten ghebrocht hebben van schipstael"; huish. 1648-1649, f. 35 v: "Betaelt ande schippers van Ghent voor het voeren vande siecken".
- 39 G. MARECHAL, 'Het Sint-Janshospitaal in de eerste eeuwen van zijn bestaan', in: *800 jaar Sint-Janshospitaal*, p. 63; EADEM, *De sociale en politieke gebondenheid*, p. 232-233.

deze capaciteit ruimschoots overschreed, en omdat Sint-Jan ook nog steeds gewone zieken uit Brugge diende op te vangen, moet slechts een beperkt deel van hen in een bed gelegen hebben. Het gros van de soldaten zal op minder comfortabele meubelen gelegen hebben als stromatten, waarvan er in 1590 72 werden aangekocht.⁴⁰ Het krijgsvolk werd overigens niet in de ziekenzaal alleen verpleegd: rond 1600, tijdens het beleg van Oostende, werden soldaten ook ondergebracht in de kapel van de gilde van Sint-Cornelius en *in de schuere, coestal ende boven up de graender*.⁴¹ Tijdens de Devolutieoorlog (1667-1668) werden gewonden ook in de kerk van het hospitaal gelegd.⁴²

Bij het uitbreken van besmettelijke ziekten werden zieke soldaten geïsoleerd in barakken naast het hospitaal. Toen de Ierse troepen van Don Eugenio O'Neill in 1634 besmet raakten met de pest, droeg de generale staf het hospitaal op om voor hen barakken op te richten naast het hospitaal. Deze waren slechts tijdelijk van aard: er werd opdracht gegeven ze uit een licht materiaal te maken, zodat ze erna verbrand konden worden.⁴³

Godshuizen sprongen indien nodig het Sint-Janshospitaal bij. Zo werd bijv. een beroep gedaan op het Sint-Juliaansgasthuis in 1621, omstreeks 1651-1652 en tijdens de Devolutieoorlog (1667-1668).⁴⁴ Sint-Juliaan bekommerde zich bovendien doorheen de besproken periode doorlopend over geesteszieke soldaten (cf. infra). Tijdens het beleg van Oostende, de Devolutieoorlog en in 1676 kwam ook

40 BRUGGE, *Stadsarchief*, reeks 429: Sint-Janshospitaal, rek. 1590-1591, f. 137v.

41 J. GELDHOF, 'De kloostergemeenschap van het Sint-Janshospitaal, 1459-1975', in: *800 jaar Sint-Janshospitaal*, p. 176.

42 M. RYCKAERT, 'Enkele data in verband met de geschiedenis van Brugge en van het Sint-Janshospitaal', in: *800 jaar Sint-Janshospitaal*, p. 21.

43 B. VANDERMEERSSCHE, *De politieke rol van de staten van Vlaanderen: 1620-1648*, ongepubliceerde licentiaatsverhandeling UGent, 2004, p. 159 (promotor: R. Vermeir).

44 J. GELDHOF, *Pelgrims, dulle lieden en vondelingen te Brugge 1275-1975: zeven eeuwen geschiedenis van het Sint-Juliaansgasthuis en van de Psychiatrische kliniek O.-L.-Vrouw te Brugge-Sint-Michiels*, Brugge, 1975, p. 74-75.

het Magdalenagasthuis Sint-Jan ter hulp en ving een schare soldaten op.⁴⁵ De Potterie verpleegde eveneens soldaten tijdens het beleg.⁴⁶

Ook religieuze orden uit de stad steunden het hospitaal in tijden van nood. In 1676 en 1677 werd een beroep gedaan op de cellebroeders voor de opvang van enkele soldaten, waarvoor het hospitaal de bedden en de dekens bekostigde.⁴⁷ De cellebroeders hadden zich gespecialiseerd in de opvang van geesteszieken, en vingen ter aanvulling van Sint-Juliaan wellicht voornamelijk getraumatiseerde soldaten op.⁴⁸

VERZORGING

Voedsel, propere kleren en een warm en veilig onderkomen vormden de voornaamste verzorging voor de soldaten die verbleven in het Sint-Janshospitaal. De dagelijkse zorgen werden toegediend door de zusters van de instelling. Naast deze basisvoorzieningen voorzag Sint-Jan echter ook enkele ‘echte’ medische zorgen. Deze werden verleend door de arts, de chirurgijn en de apotheker.

De artsen waren academisch geschoolden, die hun opleiding hadden genoten aan universiteiten overal in West-Europa en zo de titel *medicyn* of *fysikere* hadden verworven. De arts weerspiegelde de theoretische kant van de vroegmoderne geneeskunde: hij kende de essentiële Latijnse geneeskundige literatuur, was in staat ziektes te herkennen en kon er mogelijke remedies voor bedenken. Aan de praktische kant van de geneeskunde wilden de artsen hun handen niet vuil maken: dat was de taak van de chirurgijns, die ze veelal beschouwden als handwerkers en knechten.⁴⁹ Het was de arts, samen met de zusters, die besliste of een soldaat voldoende

45 RYCKAERT, ‘Enkele data’, p. 21; BRUGGE, OCMW-Archief, ASJ, rek. 1675-1676, f. 76r.

46 GELDHOF, *Pelgrims, dulle lieden en vondelingen*, p. 74.

47 A. VIAENE, ‘Brugge hospitaalstad gedurende het beleg van Oostende 1601-1602’, in: *Biekorf*, 55 (1956), p. 12.

48 A. ADRIAENSSENS, e.a., *Werken van barmhartigheid: 650 jaar Alexianen in de Zuidelijke Nederlanden*, Leuven, 1985, p. 181; zie o.a. BRUGGE, OCMW-Archief, ASJ, huish. 1635-1636, f. 36 v: “*Ande pater vande cellebroers per ordre van het collegie voor een dulle soldaet*”.

49 A. VAN DEN BON, ‘De dokters en de chirurgen van de 16de eeuw tot heden’, in: *800 jaar Sint-Janshospitaal*, p. 133; MARECHAL, *De sociale en politieke gebondenheid*, p. 226-227.

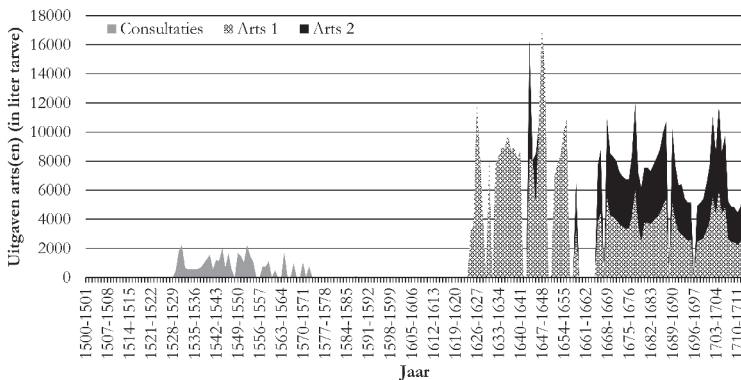
genezen was om uit het hospitaal ontslagen te worden. Beiden waakten ook over het dieet van de soldaten. Schijnbaar kregen soldaten tijdens hun verblijf doorgaans een beperkt rantsoen, maar eens ze dichter bij de datum van hun ontslag uit het hospitaal kwamen ontvingen ze weer de volle portie. Aan de genezen-de kracht van een dergelijk eetpatroon werd veel geloof gehecht. Dat blijkt uit een gerechtelijk dossier uit 1703, toen het hospitaal te kampen had met Franse soldaten die ziektes veinsden om langer in het hospitaal te kunnen verblijven. In de aanloop naar hun ontslagdatum vroegen de troepen opnieuw een halve portie, om enkele dagen erna weer een volle portie te verzoeken. Toen enkele soldaten daarna overleden, beweerden dokters en zusters stellig dat deze zich doodgegeten hadden.⁵⁰

Gedurende de middeleeuwen en de zestiende eeuw beperkte de arts zich tot louter consultaties in het hospitaal. Zeker vanaf 1624, maar mogelijk ook vroeger, was er een arts op vaste loonbasis verbonden aan het hospitaal, wat de plotse stijging verklaart van het voor hem bestemde bedrag. Dat zien we in Figuur 2, waar we ter illustratie ook de situatie in de zestiende eeuw tonen. Hoewel deze arts een vast loon kreeg, kwam hij slechts om de twee dagen in het Sint-Janshospitaal langs. Omdat het personeel de medische aanwezigheid in het hospitaal wou verhogen, werd vanaf het midden van de zeventiende eeuw een tweede arts aangenomen.⁵¹ Beide geneesheren kregen voortaan de helft van het oorspronkelijke loon. Ook voordien, als de nood het hoogst was, werd soms de hulp van een tweede arts ingeroepen. De piek rond 1648 is alvast te verklaren door een grote som geld die de artsen, samen met de chirurgijn en de pastoor, kregen voor hun dienst aan de gewonden die afgevoerd werden uit het beleg van Diksmuide (cf. infra).⁵²

50 BRUGGE, *Stadsarchief*, reeks 429: Sint-Janshospitaal, 'Diversen', pf. 1690-1740, ongenummerd stuk.

51 G. MARECHAL, 'Het Sint-Janshospitaal te Brugge in de 18de eeuw. Aanzet tot vernieuwing?', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, 132 (1995), p. 45.

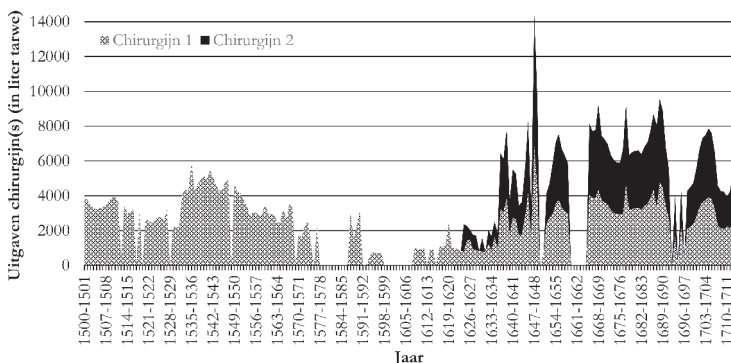
52 BRUGGE, OCMW-Archief, ASJ, rek. 1648-1649, f. 34 v: '1 [Januari]. Ande docktor ende sergiens ende diferente priesters in het belech van Veuren [daarboven in het klein: Dixmude]".

Figuur 2 Uitgaven aan de arts(en) van het Sint-Janshospitaal (in liter tarwe), 1500-1713.

Een tweede categorie van zorgverleners was die van de chirurgijns. Zij hielden zich zoals vermeld bezig met de praktische kant van de geneeskunde. Nadat een arts bevonden had dat een operationele handeling nodig was om een patiënt van een kwaal te genezen, verscheen de chirurgijn op het toneel.⁵³ Complexe inwendige ingrepen waren onmogelijk als gevolg van het ontbreken van enige vorm van verdoving.

Al sinds de middeleeuwen was er een vaste chirurgijn verbonden aan het hospitaal. Aan het begin van de zeventiende eeuw werden dat er twee, zoals te zien in Figuur 3.

Figuur 3 Uitgaven aan de chirurgijn(s) van het Sint-Janshospitaal (in liter tarwe), 1500-1713.

53 VAN DEN BON, 'De dokters en de chirurgen', p. 135; MARECHAL, *De sociale en politieke gebondenheid*, p. 227.

Voor de dienst die de artsen en chirurgijns van het Sint-Janshospitaal verleenden aan de troepen ontvingen zij een loon van de Staten van Vlaanderen, zo wees het onderzoek van Stef Vercauteren uit. Dat loon werd betaald buiten het hospitaal om, en liet dus geen sporen na in de rekeningen van Sint-Jan zelf. Uit de administratie van de Staten blijkt bovendien dat er op momenten van onderbezetting soms voor korte periodes extra chirurgijns werden aangesteld in Sint-Jan. Dat gebeurde bijv. in 1647 en 1648, in oktober en in augustus, naar aanleiding van de grote toestroom van gewonden, onder meer uit het beleg van Diksmuide.⁵⁴

Een derde en laatste vorm van zorgverlening waarop de soldaten in het Sint-Janshospitaal konden rekenen bestond uit medicijnen. Daartoe kon het hospitaal rekenen op een eigen kruidentuin, die zich bezijden de Reie bevond. Blijkens de hospitaalbeschrijving van 1547 had de tuin een grootte van 2 lijnen en 18 roeden, omgerekend een oppervlakte van 3214,54 vierkante meter ofte net iets groter dan een half voetbalveld.⁵⁵ Gezien de relatief grote oppervlakte om louter een kruidentuin te zijn en enkele indirecte locatiewijzigingen in de rekeningen moet minstens een deel ervan het *waermoeshof*, de groentetuin, van het hospitaal uitgemaakt hebben.⁵⁶ Daarenboven liet Sint-Jan zich jaarlijks bevoorraden door apothekers uit de stad, althans tot in 1644, toen een eigen apotheek werd ingericht.⁵⁷ Zoals te zien in Figuur 4 gaan de uitgaven aan medicijnen, zeker ten opzichte van de zestiende eeuw, in stijgende lijn. De aanwezigheid van grote aantallen soldaten in

54 VERCAUTEREN, 'Het cureren', p. 82-83.

55 E. TAHON, 'De apotheek in het Sint-Janshospitaal', in: B. BEERNAERT, S. DE-HAECK, J. D'HONDT, e.a., *Goed gekruid. Van kruiden en geneesmiddelen in het Sint-Janshospitaal*, Brugge, 2004, p. 10.

56 In de rekening van 1543-1544 staat vermeld: "*Betaelt van 28 bonden witte doornepotelinghen [...] die ghestelt ende ghepoot ten zyde van onsen waermoeshove jehghens den boomgaert overe, ende ande zyde vander reye [...]*". De hospitaalbeschrijving van enkele jaren later plaatst de kruidentuin te midden van de boomgaard van Sint-Jan, in het westen en de Reie, in het oosten, de locatie waar deze uitgavepost ook de groentetuin lijkt te plaatsen (BRUGGE, OCMW-Archief, AS), rek. 1543-1544, f. 131r; M. RYCKAERT, 'Binnenstedelijke bezittingen', in: *800 jaar Sint-Janshospitaal*, p. 92-93.

57 J. VANDEWIELE, 'De apotheek en de apothekers van het Sint-Janshospitaal te Brugge', in: *800 jaar Sint-Janshospitaal*, p. 147. Details over de instelling van de apotheek en de tot op heden bewaarde porseleinen medicijnenpotten werden reeds uitgebreid behandeld in deze bijdrage van Vandewiele.

het hospitaal moet daar zeker een rol in gespeeld hebben, ondanks het feit dat medicijnen normaal gezien werden bekostigd door de Staten van Vlaanderen.⁵⁸ In de praktijk liet die afspraak schijnbaar vaak te wensen over: een aantekening in de marge van een bestelling bij apotheker Van Thienen in 1610 vermeldt dat het hospitaal verzocht aan de Staten van Vlaanderen *dat zy contribueren tot de medicamenten van dese en voorlede jaere midts dat de soldaten aldaer liggende behorden te wesen thaeren laste*.⁵⁹ Bovendien vinden we in de rekeningen van Sint-Jan expliciete bestellingen van medicijnen voor de soldaten in zo'n lage frequentie terug, dat het onwaarschijnlijk lijkt dat de medicijnen van het hospitaal zelf nooit aangesproken werden. Mogelijk deden de Staten buiten het hospitaal om wel zelf aankopen bij apothekers in de stad, zoals bij de artsen en chirurgijns, waardoor deze onzichtbaar blijven in de bronnen.

De vermelde hoge uitgaven, die in 1643 een absoluut maximum bereiken, speelden mogelijk een rol om een eigen apotheek te beginnen, maar even plausibel is dat men meende dat het aan een grote zorginstelling als het Sint-Janshospitaal betaamde om over een eigen apotheek te kunnen beschikken, en zo niet afhankelijk te zijn van de apothekers in de stad.

Zoals Figuur 4 laat zien werden er bij de inrichting van de apotheek een aantal jaren voor een aanzienlijk bedrag basisgrondstoffen gekocht. Van dan af bleek het aankopen van deze ruwe materialen, zogenaamde *simplicia*, beduidend goedkoper dan het aanschaffen van afgewerkte geneesmiddelen, *composita*, zoals voorheen. Na een opleiding aan enkele zusters van Sint-Jan door enkele apothekers uit de stad en enkele zusters uit Brussel werd er een zuster aangesteld aan het hoofd van de apotheek, die vanaf dan haar kennis zou doorgeven aan een nieuwe zuster.⁶⁰

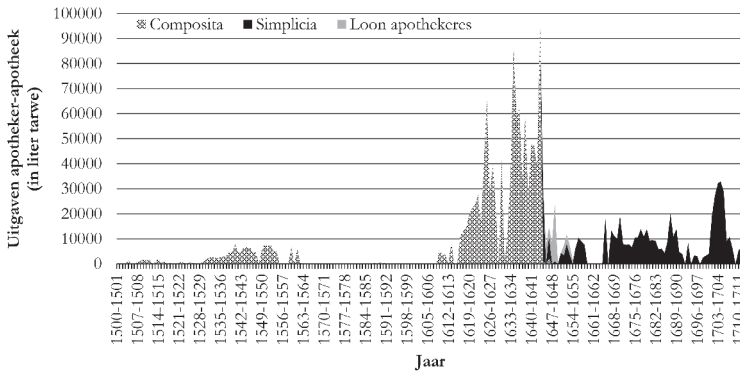
Het waren ook de zusters die ervoor zorgden dat de soldaten elke dag op gezette tijdstippen hun medicijnen namen. De troepen

58 VERCAUTEREN, 'Het cureren', p. 77.

59 BRUGGE, *OCMW-Archief, ASJ*, rek. 1610-1611, f. 162v.

60 VANDEWIELE, 'De apotheek en de apothekers', p. 147.

mochten niet roken: klaarblijkelijk geloofde men dat tabak de medicijnen ineffectief maakte.⁶¹

Figuur 4 Uitgaven aan de apotheker(s) en apotheek van het Sint-Janshospitaal (in liter tarwe), 1500-1713.

Zoals ontgensprekelijk te zien is in de grafieken steeg in de zeventiende eeuw het belang van de arts, de chirurgijn en de apotheker/eigen apotheek ten opzichte van de zestiende eeuw. Deze kwalitatieve uitbreiding van de medische zorgen in deze periode werd ook reeds door Griet Maréchal vastgesteld.⁶² De aanwezigheid van grote aantallen soldaten in het hospitaal doet echter vragen rijzen over deze uitbreiding: was er wel sprake van een kwalitatieve verbetering voor gewone burgers, of slokten de soldaten alle aandacht van het medisch personeel op en was de uitbreiding van de geneeskundige zorgen in Sint-Jan eerder een antwoord op de toename van het aantal behoeftigen in het hospitaal? Dit zijn moeilijk te beantwoorden vragen, maar het bijkomstig loon dat de artsen en chirurgijns opstrekten vanwege de Staten van Vlaanderen doet vermoeden dat daarmee ook hun aanwezigheid in het hospitaal werd verhoogd, en dat gewone zieken nog steeds de nodige aandacht kregen.

61 BRUGGE, *Stadsarchief* reeks 429: Sint-Janshospitaal, 'Diversen', pf. 1690-1740, ongenummerd stuk, 27.08.1704: "[...] ende ghedeurigh smorende taback op de plaetse, waer van men aenden commissaris diversche reysen heeft clachtich ghevalen [...]" en "[...] dat sommige wanneer sij t'savonds de medicamenten moeten nemen dan die naer noen soo veel taback hebben ghesmoort, dat de medecijnen niet en connen hun effect doen [...]".

62 MARECHAL, 'Vernieuwing', p. 59.

Hoe effectief was de verzorging die soldaten genoten in Sint-Jan? Op basis van de reeds vermelde Franse soldatenlijsten stelden we vast dat er tussen 1 september en 16 november 1703 846 soldaten in het hospitaal verbleven. Daarvan overleden er 28, wat een mortaliteitsgraad oplevert van ongeveer 3,3%. We weten natuurlijk niets over de aard van de wonden en de ziekten van zij die in het hospitaal lagen, maar dit getal lijkt vrij laag te zijn. We kunnen dit cijfer jammer genoeg niet vergelijken met het gangbare sterftepercentage in het Sint-Janshospitaal. De ziekenlijsten uit de eerste helft van de zestiende eeuw die door Griet Maréchal werden onderzocht bevatten weliswaar het aantal overlijdens, maar niet het aantal zieken. Wel stelde zij vast dat de lentemaanden doorgaans het dodelijkst waren; het hier vastgestelde cijfer van 3,3% zal dan wellicht hoger geleggen hebben.⁶³

Voor heel wat soldaten eindigde de oorlog niet als ze teruggekeerd waren van het front. Post-traumatisch stresssyndroom en *shell shock*, psychische aandoeningen waarvan de beelden enkele eeuwen later tijdens de Eerste Wereldoorlog de wereld zouden rondgaan, werden ook in de vroegmoderne tijd al geobserveerd bij soldaten die terugkwamen uit de strijd; in de bronnen van Sint-Jan vinden we hen terug als *dulle* of *sympele* soldaten. Psychisch zieken werden steevast overgebracht naar het Sint-Juliaansgodshuis, dat in geestelijke aandoeningen ‘gespecialiseerd’ was.⁶⁴ Het waren kennelijk niet alleen soldaten, maar ook hun vrouwen die soms in Sint-Juliaan terechtkwamen: in 1625 werd er een *simpele* Spaanse vrouw ondergebracht, waar ze op kosten van het Sint-Janshospitaal tot haar dood in 1636 zou onderhouden worden.⁶⁵ Ook de orde van de celledoeders verzorgde soms geesteszieke soldaten (cf. supra).

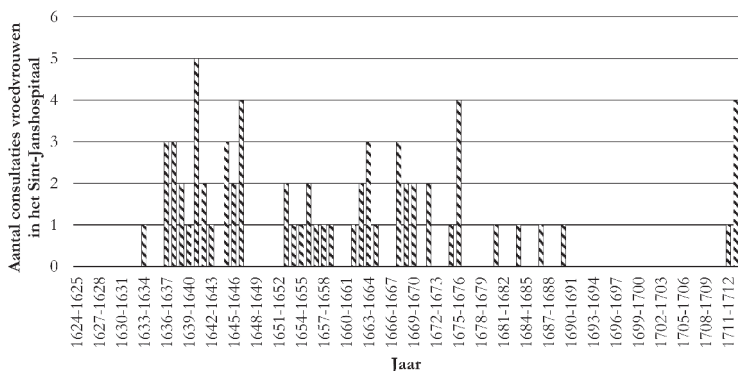
Een vierde vermeldenswaardige categorie van zorgverleners was die van de vroedvrouwen. Het waren natuurlijk niet de soldaten die zij behandelden, maar mogelijk wel hun vrouwen. Het

63 EADEM, *De sociale en politieke gebondenheid*, p. 237.

64 J. GELDHOF, *Pelgrims, dulle lieden en vondelingen*, p. 74.

65 BRUGGE, *OCMW-Archief*, ASJ, rek. 1625-1626, f. 126r; rek. 1635-1636, f. 113v.

Sint-Janshospitaal ving doorgaans geen zwangere vrouwen op.⁶⁶ Desondanks zien we dat tijdens de zeventiende en achttiende eeuw in de huishoudbboekjes van *mevrouw* heel vaak consultaties van vroedvrouwen opgetekend worden (cf. Figuur 5). Ter vergelijking: tijdens de gehele zestiende eeuw vonden we slechts twee dergelijke betalingen aan vroedvrouwen terug in de bronnen.⁶⁷

Figuur 5 Aantal consultaties van vroedvrouwen in het Sint-Janshospitaal, 1624-1713.

Een mogelijke verklaring voor de talrijke vroedvrouwconsultaties kan dus het toenemend aantal soldatenvrouwen zijn dat tijdens de besproken periode in het zog van de rondtrekkende legers door de Zuidelijke Nederlanden reisde.⁶⁸ Zowel sporadische toelichtingen over de afkomst van de geholpen vrouwen als het merkwaardig samenvallen van de pieken in de grafiek met periodes waarin heel wat soldaten in Sint-Jan werden opgevangen (cf. infra) wijzen in die richting.⁶⁹ Ook in het Bijlokehospitaal van Gent werden soldatenvrouwen verzorgd.⁷⁰

66 MARECHAL, 'Eerste eeuwen', p. 59.

67 BRUGGE, *OCMW-Archief*, ASJ, rek.1522-1523, f. 161v en rek. 1526-1527, f. 155v.

68 PARKER, *The army of Flanders*, pp. 149-150.

69 Bijv. BRUGGE, *OCMW-Archief*, ASJ, rek. 1633-1634, f. 49 v: "17 [november]. *Ande vroeuvrauwe van twee lersche vruuwe te dyenen*". Begin jaren '30 van de zeventiende eeuw verbleven er enkele garnizoenen lerse soldaten in Brugge (cf. infra), wat een voor de hand liggende verklaring lijkt voor de plotse aanwezigheid van lerse vrouwen in het Sint-Janshospitaal.

70 ROELS, *De Bijloke in de branding*, p. 92.

Naast fysieke zorg en, zij het weinig voorstellende, geestelijke zorg werd ook spirituele zorg verleend aan de troepen die verbleven in Sint-Jan, in de eerste plaats door de vaste pastoor van het hospitaal. Daarvoor ontving hij een extra vergoeding van de Staten van Vlaanderen.⁷¹ Voor dienst aan buitenlandse soldaten werd de pastoor kennelijk bijgestaan door priesters. Vooreerst in 1624 duikt er een Schotse priester op in de rekeningen, die tot zijn overlijden in 1647 jaarlijks 20 lb. gr. Vl. zal betaald krijgen door het hospitaal. Omdat het hier om een opdracht van stadswege gaat om de betreffende geestelijke *zyn leven gheduerende* te onderhouden, is het evenwel niet duidelijk of deze een tegenprestatie moest leveren voor deze jaarlijkse som.⁷² In 1653 duikt er in de huishoudboekjes een Ierse priester op, die de daaropvolgende veertig jaar nog talloze keren zal verschijnen in de bronnen. Met name in het boekjaar 1677-1678 is hij een drukbezet man, met maar liefst 29 bezoeken.⁷³ Een verband met de aanwezigheid van Ierse troepen in het hospitaal lijkt aannemelijk, al verschijnt de Ierse priester relatief laat gezien er al in de jaren 1630 Ierse soldaten neerstreken in Brugge (cf. infra). Tijdens de Negenjarige Oorlog is er ook geregeld een Engelse priester die het hospitaal aandoet.⁷⁴ In de crisisperiodes, zoals die volgend op de belegering van Diksmuide en Veurne, zien we dat de priesters net als de artsen en chirurgijns een extra som wordt toegestopt voor de verlening van spirituele zorg aan de gewonde soldaten.⁷⁵

71 In 1627-1628 bedroeg zijn vergoeding 3 lb. 6 s. 8 d. gr. Vl. per maand, zie BRUGGE, OCMW-Archief, AS), huish. 1627-1628, f. 34r: “22 [juli]. Betaelt an den pastoor over zijn pensioen van soldaeten tsydert meye 1627 tot ende met julyus 1628 3 lb. 6 s. 8 d. ter maent [...]”; rek. 1630-1631, f. 121v: “Aen den pastor van desen Godshuuse ghadvanceert op het ghene hem toecompt ter cause van synen dienst aende soldaeten twelcke hem gherefuseert wort te betaelen by de Leden [...]”.

72 Zie een eerste maal BRUGGE, OCMW-Archief, AS), rek. 1623-1624, f. 157r.

73 Het is niet helemaal duidelijk hoe de betalingen aan de Ierse priester moeten geïnterpreteerd worden. Tot 1685 lijkt er betaald te zijn geweest per visite die hij deed aan het hospitaal. Na 1685 blijft het bij een jaarlijkse vermelding van een grotere som en werden zijn afzonderlijke prestaties wellicht opgeteld en in één keer uitbetaald.

74 Zie o.a. BRUGGE, OCMW-Archief, AS), huish. 1689-1690, niet-gefolieerd, “28 [juli]. Drinckgeld aenden Engelschen prister”.

75 BRUGGE, OCMW-Archief, AS), rek. 1648-1649, f. 34v: “1 [januari]. Ande doctoor ende sergiens ende diferente priesters in het belech van Veuren [daarboven in het klein: Dixmude]”.

HOE WERD DE VERZORGING GEFINANCIERD?

Voedsel, kleding, verwarming en verzorging: het lijkt geen twijfel dat de opvang van soldaten een bijzonder zware financiële last om dragen was voor burgerlijke hospitalen als Sint-Jan. Om hen te steunen werden ze vaak vrijgesteld van belastingen op basisgoederen als graan en drank.⁷⁶ In 1624 bijv. werden de hospitalen verlost van de belasting op wijn en bier die door de soldaten gesleten werd, het zogenaamde *tonnegeld*.⁷⁷ Dit ging echter niet zonder slag of stoot voor het Sint-Janshospitaal: de stadsmagistraat van Brugge zou in de daaropvolgende jaren toch betaling van de belasting eisen. Het hospitaal reageerde met een brief aan de Raad van Financiën, waarin ze verwezen naar de magistraat van Gent, die het Bijlokeklooster aldaar wel vrijstelling verleende van dergelijke belastingen, ondanks het feit dat daar *onghelvee veele min soldaten onderhouden worden dan te Brugghe*.⁷⁸

Verder kregen de burgerlijke hospitalen ook directe financiële steun van de overheid, zo ook het Sint-Janshospitaal. Doorheen de besproken periode werd deze in de eerste plaats voorzien door de Vier Leden en de Geestelijken, die samen de Staten van Vlaanderen vormden. Voor we de rol van de Staten verder toelichten leggen we eerst de administratieve structuur van de gezondheidszorg van het Spaanse leger uit. Deze bestond als het ware uit twee parallelle verzorgingsystemen, resp. voor inheemse en uitheemse soldaten. Onder inheemse soldaten verstond men de troepen gerekruteerd in de Nederlanden zelf, maar ook de Duitse en Bourgondische soldaten. De groep uitheemse soldaten bestond uit Spanjaarden, Italianen en troepen van over het Kanaal, nl. Ieren, Engelsen en Schotten. In theorie dienden de inheemse soldaten zich voor hun geneeskundige zorgen te wenden tot de stedelijke hospitalen, de uitheemse konden gebruik maken van

76 VERCAUTEREN, 'Het cureren', p. 76.

77 BRUGGE, *Stadsarchief*, reeks 429: Sint-Janshospitaal, 'Diversen', pf. 1450-1690, ongenummerd stuk, gedateerd op 1635. Sint-Jan was van oudsher vrijgesteld van de belasting op wijn en bier, maar voor de drank genuttigd door de soldaten was ogenschijnlijk een bijkomende ordonnantie nodig (VERVAET, *Goederenbeheer*, p. 422).

78 BRUGGE, *Stadsarchief*, reeks 429: Sint-Janshospitaal, 'Diversen', pf. 1450-1690, ongenummerd stuk, gedateerd op 1635.

het Koninklijk Militair Hospitaal in Mechelen. In de chaos van de oorlog en de vaak acute nood aan verpleging was een dergelijke tweedeling in de praktijk moeilijk vol te houden, waardoor er *de facto* ook uitheemse soldaten in de burgerlijke hospitalen van de Zuidelijke Nederlanden verbleven. Bovendien was het naar Mechelen transporteren van gewonde soldaten kostelijk en gevaarlijk voor de soldaten zelf, die vaak te zwak waren om de lange tocht te maken. Tijdens de eerste decennia van de zeventiende eeuw deden de Staten geregeld hun beklag over deze situatie bij de centrale overheid, maar tot een sluitende overeenkomst kwam men niet.⁷⁹ Het rampjaar 1635 waarin er, zoals we zullen zien, door omstandigheden een groot aantal zieke en gewonde soldaten in de stadshospitalen van de Nederlanden terechtkwamen, zorgde echter voor een ommekeer. De Staten, die niet langer in staat waren de stroom aan gekwetsten te financieren, werden in dat jaar genoodzaakt hun politiek inzake het opvangen van soldaten te herzien. Met name het vernoemde onderhoud van buitenlandse soldaten in de hospitalen van Vlaanderen, op koste van de bede, was een doorn in het oog van de Vier Leden en Geestelijken. In 1635 werd er daarom bij de centrale overheid op aangedrongen om voortaan de opvang van buitenlandse soldaten met geld uit de schatkist te bekostigen. Terwijl de beslissing bleef aanslepen, werd de situatie echter prangend in de hospitalen van Vlaanderen: bij tekort aan bedden werden vanuit het Bijlokehospitaal in de herfst van 1637 meer dan honderd soldaten, die voorheen gedwongen waren geweest op de grond te liggen, per schip overgebracht naar Mechelen.⁸⁰ Ook in Sint-Jan zien we vanaf 1635 heel wat buitenlandse soldaten weggezonden worden naar Mechelen.⁸¹ Voor degenen die wel in het hospitaal bleven, ontving Sint-Jan wel een vergoeding (cf. infra).

Zoals reeds vermeld werd voor elke soldaat nauwgezet bijgehouden hoe lang hij in het hospitaal verbleven had. Per dag werd daar-

79 VERCAUTEREN, 'Het cureren', p. 71-72.

80 VANDERMEERSSCHE, *De politieke rol*, pp. 160-161.

81 Zie o.a. BRUGGE, *OCMW-Archief*, ASJ, huish. 1635-1636, f. 38r: "13 [januari] Vyer lerschen ghesonden naar Mechelen [...]", huish. 1637-1638, f. 42r: "4 [augustus] 6 Spanyaerts ghesonden naer Mechelen".

op ter compensatie een bepaalde som aan het hospitaal uitgekeerd. De hoogte van dat bedrag was voer voor onophoudelijke discussies tussen de hospitalen en de overheid. Het hospitaal ontving in 1628 met zekerheid 8,5 stuivers per soldaat per dag, zo'n 17 groten Vlaams.⁸² Op 10 augustus 1629 echter vaardigden de voogden en de schepenen van Brugge een delegatie af naar Brussel om een verhoging te vragen van deze compensatiesom.⁸³ Die lag zoals gezegd op 8,5 stuivers per dag per soldaat, maar het hospitaal achtte het noodzakelijk om 10 stuivers, 20 groten Vlaams, daags betaald te krijgen voor de verzorging van een soldaat, of toch op zijn minst een éénmalige grote som om de kosten van het troepenonderhoud het hoofd te kunnen bieden.⁸⁴ Het sollicitatieproces in Brussel verliep langzaam, en ook in de rekening van 1630-1631 werden enkele personen betaald om bij de centrale overheid aan te dringen op een hogere compensatie voor het onderhoud van de troepen, en deze keer werden expliciet de hoge graanprijzen aangehaald als reden van het verzoek van het hospitaal.⁸⁵ Dit was niet gelogen: de tarweprijzen waren inderdaad hoog rond 1630, met een piek van 648 d. gr. Vl. voor een hoet, een prijs die niet meer geëvenaard zou worden tot het midden van de eeuw.⁸⁶ Op het eind van augustus 1629 was ondertussen middels een door de schepenbank bekrachtigde resolutie een aantal *schadebeletters* (die een soort politiefunctie vervulden in Brugge) aan de poort van het hospitaal geplaatst om de toestroom van soldaten een halt toe te roepen.⁸⁷

82 BRUGGE, OCMW-Archief, ASJ, rek. 1628-1629, f. 143v: “Aenden Pensionaris de Reulx ghelicht hebbende by laste vanden Collegie d’ordonnantie van acht stuvers en halfuen daeghs voor elcken soldaet [...]”.

83 Het Sint-Janshospitaal en de schepenen van Brugge consulteerden in Brussel de Raad van Financiën, deel van het centrale bestuur, en wendden zich dus niet tot de Staten van Vlaanderen. Beide instellingen onderhandelden in een vast stramien met elkaar over de grootte van de bede: een vertegenwoordiger van de vorst legde een *propositie* voor aan de Staten, waarop deze na beraadslaging reageerden met een *akte van presentatie*. Indien de voorgestelde bede voldoende beantwoordde aan de wensen van Brussel volgde een *akte van acceptatie*, zoniet ging het onderhandelingsproces verder middels een *akte van renvoy* (M. VANDEKERCKHOVE, *De samenstelling van de Staten van Vlaanderen (1598-1648)*, ongepubliceerde masterproef UGent, 2003, p. 26-27 (promotor: R. Vermeir).

84 BRUGGE, OCMW-Archief, ASJ, rek. 1628-1629, f. 143v.

85 BRUGGE, OCMW-Archief, ASJ, rek. 1630-1631, f. 120v-121r.

86 VERHULST, ‘Prijzen van granen’, p. 38-39.

87 BRUGGE, OCMW-Archief, ASJ, rek. 1628-1629, f. 143r.

Of het lobbywerk in Brussel iets opleverde weten we niet. We zien alvast geen plotse toename in maandelijkse ontvangsten vanwege de Staten van Vlaanderen, wel integendeel: in april 1631 viel het soldatengeld volkomen weg en werd het Sint-Janshospitaal volledig aan zijn lot overgelaten. In augustus werden de *schadebepalers* van Brugge opnieuw opgetrommeld en voor 18 dagen voor de poort van het hospitaal geposteed, met de uitdrukkelijke opdracht geen nieuwe soldaten meer binnen te laten.⁸⁸ Uiteindelijk werd de crisis pas vijf maanden later bezworen, toen in januari 1632 weer geld van de Vier Leden het hospitaal bereikte.⁸⁹

Open conflicten, zoals deze net beschreven, blijken in latere periodes niet meer uit de bronnen, maar gedurende de hele zeventiende eeuw bleef het een voortdurend getouwtrek tussen de Staten van Vlaanderen en de hospitalen. Dezelfde getallen als in de bronnen van Sint-Jan, 8,5 stuivers en 10 stuivers, blijven ook in latere onderhandelingen terugkomen.⁹⁰

In 1668 traden er enkele militaire hervormingen in werking in het Spaanse leger. Voortaan was het de Raad van Financiën die de zorg voor soldaten coördineerde en zijn beslissingen oplegde aan de Staten van Vlaanderen, die deze dienden uit te voeren. Ook zouden soldaten die in een stedelijk hospitaal werden opgenomen zelf moeten bijdragen aan hun verzorging door de helft van hun soldij af te staan, de andere helft kregen ze bij hun ontslag. Gezien een gewone infanterist ongeveer 2 à 3 stuivers loon kreeg, betekende dit een som van 1 à 1,5 stuivers die dagelijks naar het hospitaal ging. Dit zou kunnen impliceren dat hospitalen minder zouden ontvangen hebben van de Staten van Vlaanderen zelf, maar daar is nog geen onderzoek naar gedaan.⁹¹ Uit de cijfers verzameld in de bronnen van Sint-Jan blijkt alleszins niet meteen een aanzienlijke daling in het ontvangen soldatengeld.

88 BRUGGE, *OCMW-Archief*, ASJ, rek. 1631-1632, f. 137r-v.

89 BRUGGE, *OCMW-Archief*, ASJ, rek. 1631-1632, f. 137v.

90 VERCAUTEREN, 'Het cureren', p. 78.

91 IDEM, 'Het cureren', p. 69, 80-81.

Hoeveel was de vergoeding van de Staten precies waard? Laten we uitgaan van een bedrag van 10 stuivers per soldaat per dag, zoals in heel veel jaren het geval was.⁹² Een dergelijke som kwam ongeveer overeen met het loon dat een metser-diender gemiddeld per dag verdiende tussen 1621 en 1715 (12 stuivers) en ongeveer twee derden van wat een dagloner in die periode gemiddeld dagelijks mee naar huis nam (14 stuivers).⁹³

Tussen 1621 en 1713 waren de tarweprijzen op korte termijn erg volatiel, maar over de gehele periode beschouwd bleef het prijspeil vrij stabiel, in tegenstelling tot de erg inflatierijke zestiende eeuw. De tarweprijs bedroeg tussen 1621 en 1713 gemiddeld 498,2 d. gr. Vl. voor een hoet en de gemiddelde prijs voor een liter tarwe derhalve zo'n 2,8 d. gr. Vl.⁹⁴ Een compensatie van 10 stuivers had gemiddeld een reële waarde van 7,5 liter tarwe. Een volwassen man had genoeg aan het equivalent van ongeveer één liter tarwe per dag, waarin de dagvergoeding dus ruim voorzag.⁹⁵ De soldaten aten echter natuurlijk niet alleen brood, maar ook duurdere etenswaren als vlees.⁹⁶ Bovendien moesten met de 10 stuivers ook nog wijn, bier en mogelijk ook kleren en reisgeld (cf. supra) betaald worden. De geneeskundige zorgen van arts, chirurgijn en apotheker werden op papier rechtstreeks betaald door de Staten, maar het is onduidelijk of dit betekende dat het soldatengeld in geen enkel opzicht bijkomende compensatie bood voor geleverde medische zorgen. Het blijft dus koffiedik kijken hoeveel de ver-

92 IDEM, 'Het cureren', p. 78. Voor de periode 1615-1663 kon Stef Vercauteren voor twintig jaren bepalen hoeveel de hospitalen ontvingen van de Staten van Vlaanderen. Negen keer was dat 10 stuivers per soldaat per dag.

93 C. VANDENBROEKE, 'Werkinstrumenten bij een historische en sociaal-economische synthese, 14de 20ste eeuw', in: *Arbeid in veelvoud. Een huldeboek voor Jan Craeybeckx en Etienne Scholliers*, Brussel, VUB-Press, 1988, p. 270.

94 VERHULST, 'Prijzen van granen', p. 38-40.

95 A. WYFFELS, 'Het kwalitatief en kwantitatief aspect van het graanverbruik in Vlaanderen in de 16de en 17de eeuw', in: *Bijdragen tot de Prijzengeschiedenis*, 3 (1958), p. 119.

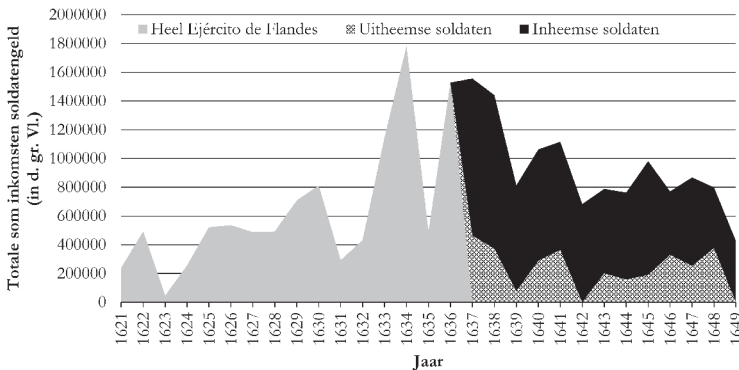
96 Dat blijkt duidelijk uit het gerechtelijk dossier uit 1704 naar aanleiding van mistoestanden met Franse soldaten in het hospitaal (cfr. infra; BRUGGE, *Stadsarchief*), reeks 429: Sint-Janshospitaal, 'Diversen', pf. 1690-1740, ongenummerd stuk, 27.08.1704: "[...] het vleesch smijten achter de susters hielen, segghende dat vleesch van en hondt, dat het selve ter contrarijen soo goet is als in de stadt vintbaer is, ghehyck noch ghebeurt is op eergisteren van het vleesch van een osse ghecost hebbende seshien ponden grooten[...].")

goeding waard was voor het hospitaal, maar de smeekbedes van het Sint-Janshospitaal om een hogere vergoeding te verkrijgen doen vermoeden dat de compensatie het absolute minimum was dat de instelling nodig had om in alle zorgen te voorzien.

HET BREDERE PLAATJE: SINT-JAN EN DE POLITIEKE
ONTWIKKELINGEN IN DE ZUIDELIJKE NEDERLANDEN

Hierna zullen we de totale door het hospitaal ontvangen sommen van nabij bekijken. Louter voor de duidelijkheid zullen we daartoe de besproken periode opsplitsen in drie delen: de periode tot de Vrede van Münster, de periode erna met de oorlogen tegen Frankrijk en ten slotte de Spaanse Successieoorlog. Kunnen we evoluties in de inkomstenstromen ook verbinden met de bredere politieke ontwikkelingen in de Nederlanden? En is het mogelijk om deze wellicht abstracte sommen geld ook om te rekenen in meer concrete aantallen soldaten?

Figuur 6 geeft het verloop weer van het totaal van inkomsten aan soldatengeld dat het Sint-Janshospitaal ontving gedurende de eerste periode, de kleine dertig jaar volgend op het Twaalfjarig Bestand. Wat meteen opvalt is de som geld die het hospitaal vanaf 1635 ontving voor het opvangen van uitheemse soldaten, de zogenaamde *vrymde soldaeten* in de bronnen. Dit betekent niet, zoals we hoger beschreven, dat er vóór 1635 geen uitheemse soldaten in het hospitaal aanwe-

Figuur 6 Totaal van inkomsten soldatengeld van het Sint-Janshospitaal (in d. gr. Vl.), 1621-1648.

zig waren. Het verschil is louter dat er tot dat jaar in de financiering geen onderscheid werd gemaakt tussen de verschillende naties die deel uitmaakten van het *Ejército de Flandes* en dat er daarom evenmin een verschil moest worden gemaakt in de administratie.

Kunnen we nu de grafiek hierboven verbinden met de politieke en militaire ontwikkelingen in de Zuidelijke Nederlanden? Met het aflopen van het Twaalfjarig Bestand barstte de strijd weer in alle hevigheid los, wat zich meteen in de cijfers manifesteert.⁹⁷ Het aantal verpleegde soldaten gaat een eerste keer de hoogte in omstreeks 1625, toen Breda belegerd werd.⁹⁸ In 1631, wanneer we niet over volledige bronnen beschikken, landde het Staatse leger op de kust van IJzendijke, niet ver ten noordoosten van Brugge, en rukte aan een snel tempo op naar de stad. Het Spaanse opperbevel had net zijn troepen gevechtsklaar gekregen en kon erger voorkomen, maar de schermutselingen moeten heel wat meer gewonden opgeleverd hebben dan hier ten gevolge van een bronnenhiaat te zien zijn.⁹⁹ Het aantal verzorgde soldaten bleef doorheen de hele jaren 1630 bijzonder hoog, met een piek rond het midden van het decennium. Deze was wellicht te wijten aan de gevechten rond de nabijgelegen schans Philippines, die in 1635 belegerd werd, maar met zware verliezen voor Spanje ontzet werd door de Staatsen.¹⁰⁰ Bovendien mengde Frankrijk zich in 1635 in de oorlog met een inval in de Zuidelijke Nederlanden. En alsof dat nog niet genoeg was, brak in hetzelfde jaar opnieuw de pest uit, ook in Sint-Jan: de uitgaven van *mevrouw* werden niet opgetekend in de rekening van 1635 door het woeden van een *contagieuse ziekte*.¹⁰¹ Ook in Plassendale, ten westen van

97 PARKER, *The army of Flanders*, p. 216.

98 W. THOMAS, 'De val van het nieuwe Troje', in: W. THOMAS, (ed.), *De val van het Nieuwe Troje. Het beleg van Oostende 1601-1604*, Leuven, 2004, p. 7.

99 R. VERMEIR, *In staat van oorlog: Filips IV en de Zuidelijke Nederlanden, 1629-1648*, Maastricht, 2001, p. 45.

100 J.L. SCHUER, *Nederlands merkwaardigste gebeurtenissen sedert byna twee eeuwen: vervattende een aaneengeschakeld verhaal der wisselvalligheden, zo in voor- als tegenspoed, ons vaderland overgekomen, beginnende met den overdragt der Nederlanden door den keizer Karel den V. aan zynen zoon Philips den II. van Spanje, in den jare 1555, en eindigende met de dood van Willem den IV van Oranje, in den jare 1751, Volume 1*, Amsterdam, Steven van Estveldt, 1752, p. 362.

101 BRUGGE, OCMW-Archief ASJ, rek. 1635-1636, f. 118v.: "Angaende den staet van mevrouwe van desen godshuuse, zoo van ontfanck als betalynge, mits de contagieuse ziekte aldaer wesende en heeft by haer niet connen overghescreven worden".

Brugge, brak in dat jaar de pest uit. Hoewel het gehucht zich vrij ver van Brugge bevindt, zien we sporen in de bronnen van een financiële compensatie voor het onderhoud van de soldaten aldaar.¹⁰² Omstreeks dezelfde periode werden tal van medicijnen aangekocht voor de pesthuizen op de Stedevijver, waar pestpatiënten ter afzondering naartoe werden gebracht, maar het is onduidelijk of het hier ook om soldaten ging.¹⁰³ Het dal dat echter te zien is op de grafiek in 1635, is te wijten aan het stokken van de geldstroom vanwege de Staten: er werd maar voor drie maanden onderhoud betaald.

Ofschoon er een daling plaatsvond tegen het eind van de jaren 1630, bleef het aantal gewonde soldaten hoog. Twee keer tijdens de jaren 1640 steeg het aantal zelfs weer licht, een eerste keer in 1645. In dat jaar werd er opnieuw zwaar gevochten om en rond Brugge: in het noordoosten veroverde de Republiek Sas-van-Gent, in het zuiden vielen Ieper, Kassel, Menen en Komen ten prooi aan de Fransen. Ei zo na werd ook Brugge zelf veroverd, maar tweespalt tussen de bondgenoten stak daar een stokje voor.¹⁰⁴ In 1647, één jaar voor het einde van de Tachtigjarige Oorlog, werden Diksmuide en Veurne belegerd, militaire operaties die bij naam in de bronnen vermeld worden (cf. supra).

De Vrede van Münster mocht dan beklonken zijn, dat betekende niet dat alles weer peis en vree was in de Zuidelijke Nederlanden. De strijd met Frankrijk duurde immers onverminderd voort. Pas in 1659, met de Vrede van de Pyreneeën, werden de vijandelijkheden voor even gestaakt.¹⁰⁵ Hoewel pieken tot 1,8 miljoen penningen groten Vlaams, zoals we die zagen tijdens de Tachtigjarige Oorlog, niet meer voorkwamen, bleef het Sint-Janshospitaal bevolkt met gewonde soldaten (cf. Figuur 7).

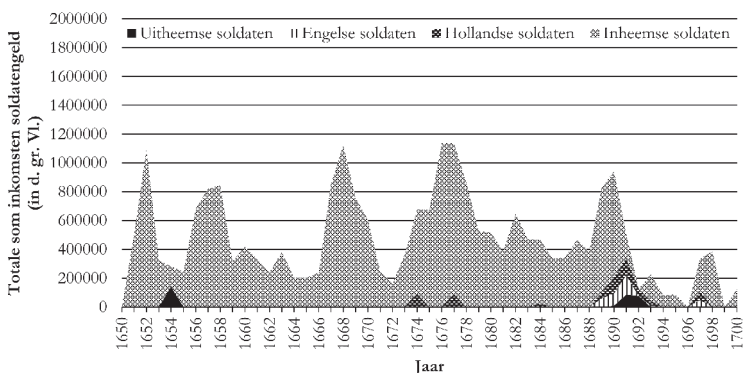
Na het vredesverdrag van 1659 nam het aantal gewonden weer af, tot het uitbreken van de Devolutieoorlog acht jaar later. Toen ko-

102 BRUGGE, *OCMW-Archief*, ASJ, huish. 1635-1636, f. 38r en f. 41r.

103 J. GELDHOF, 'De pestepidemie in Brugge, 1665-1667', in: *Biekorf*, 75 (1974), p. 306-307.

104 H. HOUTMAN-DESMEDT, 'De eindfase van de oorlog in het Zuiden, 1633-1648', in: D.P. BLOK, (ed.), *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Haarlem, 1979, dl. VI, p. 391-392; VANDENBUSSCHE, 'Ellende in het Brugse Vrije', p. 352-353.

105 VERMEIR, 'Europa in oorlog, 1618-1713', p. 60.

Figuur 7. Totaal van inkomsten soldatengeld van het Sint-Janshospitaal (in d. gr. Vl.), 1650-1700.¹⁰⁶

ning Filips IV in 1665 overleed en een als gevolg van eeuwenlange incestpraktijken binnen het huis van Habsburg uitermate zwakke troonopvolger achterliet, de toen vierjarige Karel II, hielden alle Europese koningshuizen de adem in over het voortbestaan van de Spaanse monarchie. Lodewijk XIV, koning van Frankrijk, en enkele jaren eerder getrouwd met Maria-Theresia, een dochter van Filips IV, wachtte het nakende overlijden van de Spaanse prins niet af. Bij rade van zijn juristen stelde de Zonnekoning dat nu Filips IV gestorven was het devolutierecht gold en dat Maria-Theresia, als dochter uit diens eerste huwelijk, recht had op een deel van de erfenis van haar vader. Madrid ging vanzelfsprekend niet mee in de redenering van de Franse koning en verwierp zijn

¹⁰⁶ De huishoudboekjes van 1649 tot 1651 ontbreken. Ook de gegevens na 1692 zijn ernstig verstoord door het ontbreken van de huishoudboekjes 1692-1693, 1694-1695, 1696-1697 en 1699-1700. Betalingen die de maanden november, december en januari behelsden, werden ondergebracht bij december. De categorie 'Inheemse soldaten' moet hier met een korrel zout genomen worden: zeker vanaf de Hollandse Oorlog (1672-1678) wordt het adjectief 'Spaans' te pas en te onpas bij de ontvangen sommen soldatengeld geplaatst. De categorie moet aldus geïnterpreteerd worden als soldaten uit het Spaanse leger, dit tegenover de soldaten uit de legers van andere landen als de Republiek der Verenigde Provinciën en Engeland die in het hospitaal verzorgd werden.

claims op de Zuidelijke Nederlanden, waarop Lodewijk XIV besliste om dan maar *manu militari* zijn erfenis in handen te krijgen. Ter hoogte van de IJzer vielen de Fransen in mei 1667 onze contreien binnen, wat zich meteen manifesteerde in een stijgend aantal gewonden rond deze periode.¹⁰⁷ Eén jaar later leed het Spaanse leger een zware nederlaag in de buurt van Brugge, wat wederom tot uiting komt in de cijfers.¹⁰⁸ Gealarmeerd door de Franse opmars in de Zuidelijke Nederlanden mengden Engeland en de Republiek zich in 1668 in de strijd, waarna de Vrede van Aken werd gesloten. Vanaf dit jaar zien we het hospitaal langzaam leeglopen.¹⁰⁹

Lodewijks ambities in de Zuidelijke Nederlanden waren echter nog niet opgeborgen. In 1672 kwam het opnieuw tot een oorlog met de Republiek, die Frankrijk er enkele jaren eerder had belet veel gebiedswinst te maken. Het conflict zou de geschiedenis ingaan als de Hollandse Oorlog. Na aanvankelijk een rechtstreekse inval in de Zuidelijke Nederlanden vermeden te hebben, veranderde Lodewijk in 1673 van mening en viel de regio binnen. Het is omstreeks deze periode dat er heel wat gewonde Staatse soldaten opgevangen werden in het Sint-Janshospitaal - in 1674 worden er liefst 137 weggestuurd naar Sluis.¹¹⁰ In 1678 werden Gent en Ieper na een beleg op de knieën gedwongen door de Fransen, waar we duidelijk de weerslag van zien in de grafiek. In hetzelfde jaar werd de Hollandse Oorlog uiteindelijk beëindigd, met opnieuw gebiedswinst voor Frankrijk als resultaat.

Lodewijk bleef echter de Zuidelijke Nederlanden viseren en in 1688 kwam het weer tot een oorlog, die tot 1697 zou duren en bijgevolg de Negenjarige Oorlog wordt genoemd. In de Hollandse Oorlog was al gebleken dat het Spaanse leger, oorlogsmoe en financieel alweer aan de grond, de actieve oorlogsvoering voor bekeken hield. De weinige troepen die nog in de Zuidelijke Nederlanden verbleven zette de generale staf liever in om vestingen te verdedi-

107 DE REUCK, 'Bellem', p. 87-88; E. ROOMS, *Lodewijk XIV en de Lage Landen*, Leuven, 2007, p. 27-28.

108 ROOMS, *Lodewijk XIV*, p. 36.

109 IDEM, *Lodewijk XIV*, p. 37.

110 BRUGGE, *OCMW-Archief*, ASJ, huish. 1674-1675, niet-gefolieerd: "29 [september]. Betaelt van 137 Olanders vertrocken naer Slus."

gen. Het werd steeds duidelijker dat enkel nog buitenlandse hulp de streek kon helpen om uit de handen van Frankrijk te blijven.¹¹¹ Tijdens de Negenjarige Oorlog was het dan ook een alliantie van Spaanse, Engelse en Staatse troepen die Lodewijk XIV partij gaf in de Zuidelijke Nederlanden.¹¹² Dat verklaart de aanwezigheid van Staatse en ook Engelse en Schotse gewonde soldaten in het Sint-Janshospitaal omstreeks deze periode. Vanuit Brugge (maar ook Nieuwpoort) werden deze laatsten vaak terug het Kanaal overgevaren voor verdere verzorging.¹¹³ Na 1692 raken we als gevolg van wederom ontbrekende bronnen het spoor van deze buitenlandse troepen bijster. Met het besluiten van de Negenjarige Oorlog middels de Vrede van Rijswijk kwam een eind aan de laatste oorlog waarvan het Sint-Janshospitaal in de zeventiende eeuw de gevolgen zou dragen.

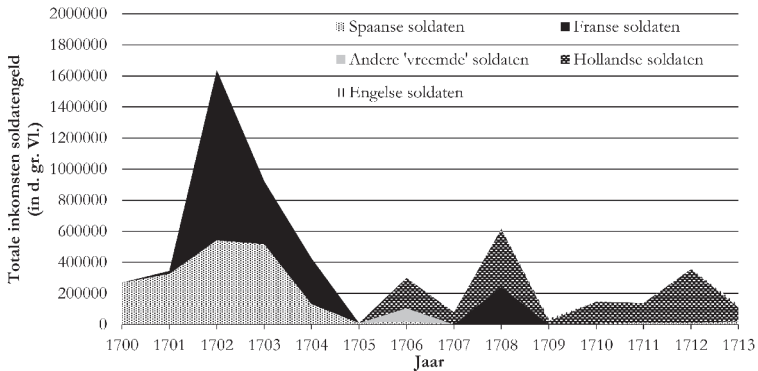
In 1700 overleed Karel II. Zijn troonopvolger was Filips van Anjou, een kleinzoon van Lodewijk XIV. Dit *de facto* in één rijksamenvoegen van Spanje en Frankrijk was natuurlijk ontoelaatbaar voor de andere grote mogendheden in Europa. Derhalve sloten Engeland, de Republiek, Portugal en de keizer een verbond en verklaarden de Spaans-Franse alliantie de oorlog. De Zuidelijke Nederlanden, voortaan onder het bewind van Filips van Anjou, werden tegen de dreiging uit het noorden verdedigd door zowel Spaanse als Franse troepen.¹¹⁴ Aldus verbleven er tijdens de Spaanse Successieoorlog naast Spanjaarden ook een hele poos Franse soldaten in Sint-Jan (cf. Figuur 8). Dat was echter geen pretje voor het hospitaal: de Fransen maakten het tijdens hun verblijf zo bont dat er een gerechtelijk onderzoek van kwam. De soldaten waren klaarblijkelijk niet tevreden over hun eten: ze vonden dat het vlees smaakte als dat van een hond en eisten meer bier dan de vastgelegde dagelijkse

111 ROOMS, *Lodewijk XIV*, p. 67.

112 IDEM, *Lodewijk XIV*, pp. 67, 76.

113 J. CHILDS, *The Nine Years' War and the British Army: the operations in the Low Countries*, Manchester, 2013, p. 61. Ook tijdens de Hollandse Oorlog verblijven er Engelse soldaten in Sint-Jan, blijkens enkele onduidelijke kantlijnvermeldingen, maar het is pas tijdens de Negenjarige Oorlog dat hun aantal groot genoeg is om aparte vergoedingen te betalen aan het hospitaal. Zie BRUGGE, *OCMW-Archief, ASJ*, huish. 1678-1679, niet-gefolieerd, hoofdstuk soldatengelden.

114 VERMEIR, 'Europa in oorlog, 1618-1713', p. 61-62.

Figuur 8. Totaal van inkomsten soldatengeld van het Sint-Janshospitaal (in d. gr. VI), 1700-1713.¹¹⁵

pint. Om hun frustratie te uiten smeten de Fransen het vlees naar de zusters en kieperden hun bier op de vloer. De zusters getuigden dat de soldaten hun medicijnen uitspuwden, roepend: “*Que c’est cela, il est amer [bitter]*” en zo veel rookten dat deze, zoals men geloofde, hun effect verloren. Tevens probeerden de soldaten voorraadmasten open te breken en openden ze de deur die toegang gaf tot het bleekhof, waar het linnen gebleekt werd. Bovenop dat alles werden de zusters voortdurend uitgescholden voor *caragne* en *bougheresse*. De dokters, die ook werden verhoord, vertelden van deze mistoestanden gehoord te hebben, maar ze zelf niet gezien te hebben: tegen hen hielden de soldaten zich blijkbaar gedeisd. Daar hadden ze goeie redenen voor, want de dokters klaagden over nog een ander feit, namelijk dat de soldaten, eens het moment van ontslag uit het hospitaal was aangebroken, plots allerlei kwalen begonnen te veinzen, *die door de pols niet en connen be-*

115 Het huishoudboekje van 1705-1706 bevindt zich in het museum van het Sint-Janshospitaal en kon dus niet geraadpleegd worden. Betalingen die de maanden november, december en januari behelsden, werden weer ondergebracht bij december. De sommen die ontvangen werden van de Republiek of de Engelsen werden heel onnauwkeurig gedateerd in de bronnen: in tegenstelling tot het Spaanse of Franse soldatengeld werd zelden melding gemaakt welke maanden werden afbetaald. In dergelijke gevallen werd gekozen om de datum waarop het geld ontvangen werd als ijkpunt te kiezen.

vonden worden. Daardoor bleven volstrekt gezonde soldaten soms tot twee weken langer in het hospitaal, wat ervoor zorgde dat er geen nieuwe troepen konden opgenomen worden. De uitspraak van dokter Jacobus De Decker, sinds 24 jaar in vaste dienst van Sint-Jan, dat *hij noyt meer moyelyckheden en heeft ghehadt met wat natie het zij, als teghenwoordich met de Franschen*, geeft aan dat de toestanden in 1704 een uitzondering betroffen en dat het onderhoud van de troepen doorgaans minder chaotisch verliep.¹¹⁶

Het Spaans-Franse verzet hield een aantal jaar stand, tot in 1706 de Republiek en Engeland een succesvolle invasie van Brabant en Vlaanderen uitvoerden en het zogenaamde Anglo-Bataafs condominium instelden.¹¹⁷ Ook Brugge werd veroverd door de geallieerden, waardoor de Spanjaarden en Fransen in het hospitaal de benen moesten nemen. Het Sint-Janshospitaal werd meteen ingepalmd door de veroveraars: op 7 juni 1706 kwamen de eerste zieke en gewonde Hollanders aan in de ziekenzalen.¹¹⁸ Zij zouden aanwezig blijven in Sint-Jan tot het eind van de oorlog, net als een kleine groep Engelsen. Ofschoon de Spanjaarden verdreven waren uit Brugge, bleef er toch een kleine (op de grafiek vrijwel onzichtbare) groep gewonden achter in het hospitaal, die in het huishoudboekje van 1711 expliciet omschreven worden als gevangenen.¹¹⁹ Het verzorgen van vijandelijke gewonden was niet ongewoon tijdens de vroegmoderne tijd. Dit gebeurde vanuit een groeiend solidariteitsgevoel, maar ook omwille van het feit dat krijgsgevangenen vaak een aardige duit opleverden.¹²⁰

In de zomer van 1708 werd Brugge heroverd door Frankrijk, wat zich uitte in een opstoot van Franse gewonden in Sint-Jan. De Franse vreugde was echter van korte duur, want op nieuwjaarsdag 1709 werd de Engels-Staatse heerschappij alweer hersteld. In

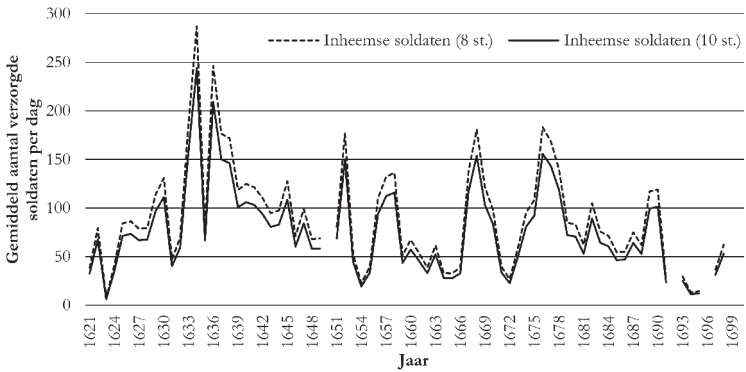
116 BRUGGE, *Stadsarchief*, reeks 429: Sint-Janshospitaal, 'Diversen', pf. 1690-1740, ongenummerd stuk.

117 R. DESCHRYVER, 'De Zuidelijke Nederlanden als Frans en geallieerd protectoraat 1700-1715', in: D.P. BLOK, (ed.), *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Haarlem, 1980, dl. IX, p. 38.

118 BRUGGE, *OCMW-Archief*, ASJ, huish., 1707-1708, ongefolieerd.

119 BRUGGE, *OCMW-Archief*, ASJ, huish. 1710-1711, ongefolieerd.

120 PARKER, *The army of Flanders*, p. 192.

Figuur 9. Gemiddeld aantal soldaten in het Sint-Janshospitaal per dag.¹²¹

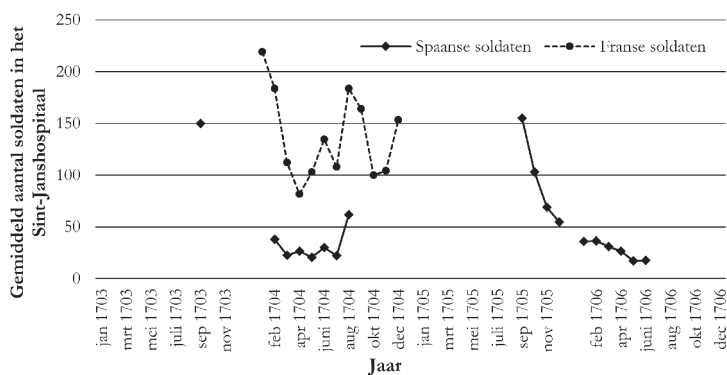
1713 werd de Spaanse Successieoorlog uiteindelijk beëindigd met de Vrede van Utrecht. De Zuidelijke Nederlanden werden na meer dan een eeuw van verwoestende oorlogen door een moegestreden Spanje afgestaan aan Oostenrijk.¹²² Met de Vrede van Utrecht eindigde officieel de dienst van het Sint-Janshospitaal aan het Spaanse leger in de Nederlanden.

Zoals hoger reeds aangegeven schommelde het bedrag dat burgerlijke hospitalen als Sint-Jan ontvingen per dag per soldaat tussen de 8,5 en de 10 stuivers, resp. 17 en 20 d. gr. Vl. Kunnen we nu, door deze gegevens te combineren met de hoger besproken totale ontvangensommen soldatengeld, een schatting maken van hoeveel soldaten er per jaar gemiddeld verbleven moeten hebben in het Sint-Janshospitaal?

Voor onze berekening gingen we er vanuit dat al het geld dat werd ontvangen voor de opvang van soldaten ook daadwerkelijk soldatengeld was, en geen compensatie voor eventuele andere met deze soldaten gerelateerde aankopen. Bij gebrek aan duidelijke informatie over de compensatie die werd ontvangen voor de op-

121 Zie voetnoten bij Figuur 7 en 8 voor meer informatie omtrent de gegevens. Voor het gemak werd ervan uitgegaan dat elk jaar 365 dagen telt.

122 DE SCHRIVER, 'De Zuidelijke Nederlanden', p. 40-43.

Figuur 10. Gemiddeld aantal Spaanse en Franse soldaten in het Sint-Janshospitaal per dag, januari 1703-december 1706.

vang van uitheemse soldaten en troepen uit andere legers dan het Spaanse, beperkten we ons hier tot de inheemse soldaten binnen het *Ejército de Flandes*, zoals uit Figuren 6 en 7 bleek de grootste groep die in het hospitaal verbleef.

Op Figuur 9 is te zien dat er in sommige periodes, met name de jaren '30, bijzonder veel troepen moeten verbleven hebben in het hospitaal, soms met een gemiddelde van 250 soldaten per dag. Zoals gezegd betreft het hier een gemiddelde; op basis van Figuur 1 kunnen we vermoeden dat het cijfer in de herfst en winter wellicht hoger gelegen zal hebben, in de lente en zomer lager. Gezien het feit dat Sint-Jan slechts over 100 bedden beschikte (cf. supra), lijkt dit cijfer misschien ongeloofwaardig hoog. Dit hoeft echter niet zo te zijn: zoals we hoger reeds beschreven zijn er in de bronnen en literatuur heel wat manieren terug te vinden waarop het hospitaal met de overmacht aan gewonden trachtte om te gaan. De hier berekende gemiddelden lijken zelfs relatief bekeken mee te vallen, gezien het feit dat er tijdens het beleg van Oostende niet minder dan 1.300 man in en rond het hospitaal zou verbleven hebben.¹²³ Een tweetal vermeldingen in de huishoudboekjes be-

123 VIAENE, 'Brugge hospitaalstad', p. 12.

wijzen ten slotte dat er daadwerkelijk soms grote aantallen soldaten tegelijk in het hospitaal verbleven: in 1647 werden 70 soldaten weggezonden uit Sint-Jan en in 1674 werden liefst 137 Hollandse soldaten ontslagen uit het hospitaal.¹²⁴

Tijdens de Spaanse Successieoorlog verbleven er zo veel troepen van buitenlandse mogendheden, in de eerste plaats Frankrijk, in het hospitaal dat een berekening zoals hoger niet echt relevant is. De bronnen helpen ons echter een handje: voor bepaalde uitbetalingen tussen januari 1703 en december 1706 voor de verzorging van het Spaanse en Franse leger wordt vermeld hoeveel zorgdagen het Sint-Janshospitaal gepresteerd heeft. Dit cijfer delen door het aantal dagen in de maand levert ons het gemiddeld aantal soldaten op dat die maand dagelijks in het hospitaal verbleven heeft. Uit Figuur 10 blijken wederom hoge cijfers, die in dezelfde grootteorde liggen als we eerder berekenden voor de zeventiende eeuw.

BESLUIT

Terwijl de Zuidelijke Nederlanden gedurende de zeventiende en achttiende eeuw steeds meer op het slagveld van Europa gingen lijken, verwerd het Sint-Janshospitaal langzamerhand tot het hospitaal van Europa: jaar na jaar ving het soldaten van over heel het continent binnen zijn muren op. In dit artikel onderzochten we hoe het hospitaal omging met deze ongevraagde verworven functie, en welke rol burgerlijke hospitalen speelden binnen de ziekenzorg van het *Ejército de Flandes*.

Uit voorgaand betoog mag in de eerste plaats blijken dat het opvangen van soldaten een hele klus was voor het Sint-Janshospitaal, dat niet alleen het aantal zieken ten zinnen laste zag vergroten, maar ook zijn conventionele bron van inkomsten uit pachtgeldten zag slinken door de malaise op het platteland. Niettemin wist het hospitaal het hoofd boven water te houden. In de eerste plaats werd

124 In 1647 werden maar liefst 70 soldaten uitgezonden naar Nieuwpoort, vermoedelijk naar de garnizoensplaats aldaar (BRUGGE, OCMW-Archief, ASJ), huish. 1647-1648, f. 31r; huish. 1674-1675, niet-gefolieerd: "29 [september]. Betaelt van 137 Olanders vertrocken naer Slus."

de capaciteit van het hospitaal verhoogd, door middel van maten, barakken, het in gebruik nemen van nieuwe ruimtes en het ter hulp roepen van andere godshuizen en religieuze orden in de stad. Ten tweede konden de soldaten ook rekenen op een zekere verzorging in het Sint-Janshospitaal: er waren twee chirurgijns aanwezig, één en halfweg de eeuw twee artsen en ook medicijnen, geleverd door de apotheker en later door de eigen apotheek. Uit de vergelijking met de sommen besteed aan deze medische actoren in de zestiende eeuw bleek bovendien dat deze veel hoger lagen in de zeventiende eeuw. De aanwezigheid van het medisch personeel werd nog vergroot door het loon dat zij ontvingen van de Staten van Vlaanderen, en indien nodig stelden de Staten zelf extra chirurgijns en artsen aan. Ook soldatenvrouwen kregen blijkbaar verzorging door vroedvrouwen wanneer het nodig was. Naast fysieke zorg stond er ten slotte ook spirituele zorg ter beschikking van de soldaten, verleend door de pastoor en door priesters die de taal van bepaalde groepen buitenlandse soldaten spraken.

Cruciaal voor het hospitaal om de opvang van soldaten te kunnen financieren was het geld dat het kreeg van de Staten van Vlaanderen. Hoog was het bedrag dat Sint-Jan ontving weliswaar niet, getuige het lobbywerk voor een grotere compensatie van het hospitaal bij de overheid in 1629. De ontvangst van soldatengeld gebeurde in dezelfde periode ook niet zonder slag of stoot, met als gevolg dat het hospitaal soms de deuren moest sluiten voor nieuwe soldaten. Na 1635 geven de bronnen geen blijk meer van betalingsproblemen. Discussie over de opvangcompensaties bleef wel voortduren op het hoogste niveau, in de bronnen van Sint-Jan echter valt er geen spoor meer van op te merken.

Dezelfde jaren rond 1635 blijkt uit onze berekeningen ook de periode te zijn geweest dat er in dit artikel besproken tijdsbestek het grootste aantal soldaten moet verbleven hebben in Sint-Jan, met een jaargemiddelde van 250 à 280 soldaten per dag. 1635 was dan ook een waar rampjaar, met de inval van het Franse leger in de Zuidelijke Nederlanden en de uitbraak van een nieuwe pestepidemie. De toestroom van zieken en gewonden was toen zo hoog dat er zich binnen de burgerlijke hospitalen van de Nederlanden een

discriminatie opdrong tussen inheemse en uitheemse soldaten. Die uitheemse soldaten zouden op papier voortaan uitsluitend in de militaire hospitalen van Gent en Mechelen verzorgd worden. Wellicht mede omwille van dit feit zien we na 1635 nooit meer dergelijke hoge gewondenaantallen verschijnen. Pieken tot 150 à 175 soldaten zijn er wel nog naar aanleiding van de Devolutieoorlog, de Hollandse Oorlog en, waarschijnlijk, maar omwille van een hiaat in de bronnen niet helemaal zeker, de Negenjarige Oorlog. Voor de Spaanse Successieoorlog beschikken we voor een aantal jaren over exacte cijfers van het aantal zorgdagen die maandelijks gepresteerd werden, wat een meer precieze berekening van het gemiddeld aantal soldaten mogelijk maakt. Opnieuw blijken cijfers van meer dan 200 soldaten per dag geen uitzondering te zijn geweest.

Samengevat blijken burgerlijke hospitalen als het Sint-Janshospitaal zowel in letterlijke als figuurlijke zin levensnoodzakelijk te zijn geweest voor het Spaanse leger in de Nederlanden. Door zieke en gewonde soldaten weer op te lappen en deze op het slagveld hoop te geven op herstel wanneer ze gekwetst waren, slaagden deze instellingen erin een niet geringe rol spelen op het vroegmoderne politieke toneel.